

У. Фэрхадова

АРА
АРАЈЕВИН
МЕТЛЭРИ

БЭЛЭДЧИ

АЗЕРБАЙДЖАН ССР ЕЛМЛЭР АКАДЕМИЈАСЫ
МЕМАРЛЫГ ВЭ ИНЧЭСЭНЭТ ИНСТИТУТУ

Р. Ч. ФЭРҲАДОВА

ГАРА ГАРАЈЕВИН БАЛЕТЛЭРИ

БЭЛЭДЧИ

№ 121353

М. Ф. Ахундов адына
Азербайжан Республика
Довлэт КИТАБХАНАСЫ

ЕЛМ НЭШРИЈАТЫ
БАКЫ — 1970

Редактору Г. ГАСЫМОВ

Рена Джавад кызы Фархадова
БАЛЕТЫ
КАРА КАРАЕВА
Путеводитель
(на азербайджанском языке)

Гара Гарајевин „Једди көзэл“ вә „Илдырымлы јолларла“ балетләри совет мусигили хореографија инчәсэнәтинин ән марағлы вә мүһүм әсәрләриндәндир.

Бу көркәмли сәнәткарын ән вачиб мөвзулара, кәскин һәјати конфликтләрә һәср олунан, жүксәк идеаллары, инсан мә'нәвијјатынын зәнкинлијини вә көзәллијини, һиссләрин поезијасыны тәрәннүм едән балетләри һәгиги инсанпәрвәрлик руһу илә долудур. Инчә, лирик һиссләрлә јазыб-јарадан мүтәфәккир-сәнәткар Гара Гарајев һејранедичи усталыгла өз гәһрәманларынын дахили аләминә нүфуз едир, илһамла долу, фөвгәл'адә дәрәчәдә тә'сирли мусиги әсәрләри јарадыр. Бәстәкарын әсәрләриндә лирик-психоложи конфликтләр, ифадә тәрзи ичтимаи, тарихи һадисәләрлә, ичтимаи конфликтләрлә дәриндән бағланмышдыр. Истәр „Једди көзәл“, истәрсә дә „Илдырымлы јолларла“ балетләриндә драматик чәһәтдән чоһпланлылыг, лирик ичтимаи һадисәләрин динамик сурәтдә гаршылығлы әлагәси диггәти чәлб едир. Гәһрәманларын тәлеји халгын тәлејиндән ајрылмаз бир шәкилдә тәрәннүм едилир.

Г. Гарајевин балетләри Азәрбајҗан балет сәнәтинин инкишафында әһәмијјәтли вә кејфијјәт е'тибарилә јени бир мәрһәлә сајылыр. Бәстәкар өз әсәрләриндә рәғсләрин әјләндиричи үнсүрләрә малик олмасы тәсәввүрләринә тамамилә үстүн

кәлмиш, реалист мусигили хореографик драм
жаратмышдыр.

Г. Гарајев биринчи балетиндә Азәрбајчанын
классик ирсинә мүрачиәт етмишдир. О. кечмиш
вә гәдим бир әфсанә васитәсилә өз халгынын
көзәл мә'нәви хүсусијјәтләрини вә азад сурәтдә
севиб-севилмәк арзуларыны тәрәннүм етмишсә,
икинчи балетиндә мүасир дөврүн олдуғча
мүһүм бир мөвзусуну ирги ајры-сечкилик вә
мүстәмләкә халгларынын азадлығ уғрунда мүба-
ризә мөвзусуну тәчәссүм етдирмишдир.

Г. Гарајевийн балетләри рус классик балет сә-
нәтинин, П. Чајковскиинин ән көзәл ән'әнәләринин,
совет бәстәкарларынын газандығы јени наилијјәт-
ләри давам вә инкишаф етдирир. С. Прокофјевийн
естетикасы, јарадычылығ принципләри вә үсуллары
Гарајевә хүсусилә јахшы тә'сир көстәрир. Бу ән-
әнәләр Г. Гарајевин мусигисиндә өз дәрин, тә'сирли
ифадәсини тапмышдыр.

Бәстәкарын чошғун истәдады, онун симфоник
чәһәтдән үмумиләшдирмә габилитәти, орижинал
јарадычылығы, јени ифадә васитәләри тапмағ үчүн
јорулмадан ахтарышлар апармасы ону совет му-
сигисинин көркәмли јарадычылары сьрасына чы-
хармышдыр. Онун „Једди көзәл“ вә „Илдырымлы
јолларла“ балетләри совет классик мусигисинин
гызыл фондуна дахил олмушдур.

Г. Гарајевин јарадычылығы Азәрбајчан халгы-
нын мусигисинә бу вә ја дикәр дәрәчәдә бағлы,
парлаг милли хүсусијјәтләрә малик олан бир јара-
дычылығдыр. Әсәрләринин дәрин һәјати мәзмуну,
үмумиләшдирилмиш идејасы, совет балети гаршы-
сында дуран бир чох проблемләри ирәли сүрүб
һәлл етмәси бәстәкары милли инчәсэнәт чәрчивә-
синдән чыхарыр, јарадычылығынын һәгиги бәј-
нәлмиләл әһәмијјәт кәсб етмәсинә көмәк едир.

Либретто мүәллиф-
ләри Исмајыл Һидајәтзадә, Јури Слонимски вә
Сабит Рәһманла јарадычылығ әмәклашлығы шә-
раитиндә мејдана чыхан бу әсәр узун мүддәт давам
едән јарадычылығ ахтарышларынын мәһсулудур¹.

Елә бир балет жаратмағ фикрини Азәрбајчанын
көркәмли театр хадими, истәдадлы режиссор
Исмајыл Һидајәтзадә бәстәкар Гара Гарајевә мәс-
ләһәт көрмүшдур. Һидајәтзадә драматург Сабит
Рәһманла бирликдә балетин либреттосунун илк
вариантыны јазыб һазырламышлар. 1951-чи илдә
либретто јазан вә балет сәнәти нәзәријјәчиси
Ј. Слонимски либреттоғу жаратмағ ишинә чәлб
олунмушдур.

Либретто мүәллифләри дә, бәстәкар да, балетин
хореографија композисијасынын мүәллифи, балет-
мејстер П. Гусев дә тәкчә „Једди көзәл“ поема-
сынын сүжет хәттини гьсача изаһ етмәклә кифа-
јәтләnmәмишләр. Онлар ејни заманда бөјүк шаир
Низаминин јарадычылығында үмуми идеја истига-
мәтини горујуб сахламаға вә „Једди көзәл“ин мәз-
мунуну онунла бағламаға чалышмышлар.

Слонимски „Једди көзәл“ һағгында гејдләриндә
јазмышдыр: „Низами“ јарадычылығынын әсас мөв-
зусу—јашадығы дөврдә Азәрбајчан халгынын талеји
һағгында, орта әсрләрдәки зүлм вә әсарәтә гаршы,
халгын көлә һалына салынмасына гаршы һәгиги
мә'нада мүбаризә едән инсан һағгында шаирин

¹ Бу китабча јығылмағ үчүн артығ мәтбәәјә көндәрил-
мишдир. 1969-чу илин феврал ајында „Једди көзәл“ балети
јени редаксияда тамашаја гојулмушдур. Она көрә дә бале-
тин һәмийн редаксиясы бурада өз әксини тапмамышдыр.

дүшүнчөлэри эсас көтүрүлмүшдүр. Инсан талеји— халг талеји—бу дүстур эсэрдэ чэрэжан едэн сәһнә һадисәләриндә эсас гојулмушдур... Бу фикирләр тәкчә ссенаридә дејилдир. Бу фикирләр балетин мусигисиндә дә, тамашада да ифадә едилмишдир². Беләликлә, Низаминин „Једди көзәл“ поемасынын сүжети нағыл вә әфсанә кими дејил, ичтиман драм кими изаһ олунмушдур. Либретто мүәллифләри бир тәрәфдән поеманын сүжет хәттини јығчамлашдырмыш, ондан бир гәдәр кәнара чыхмаға мејл етмиш, дикәр тәрәфдән исә „Хәмсә“ дәки башга поемаларын һесабына балетин сүжетини кенишләндирмиш, шаирин башга эсәрләриндәки сүжет мотивләринин характер хүсусијјәтләриндән истифадә етмишләр.

Ајишәнин образында көзәл Ширинин, ағыллы вә гочаг Фитнәнин мә'нәви хүсусијјәтләри; Мәнзәрин образында халг гәһрәманы Фәрһадын горху билмәз икидликләри тәчәссүм олунмушдур. Бәһрамын образы Фирдөвсинин тәсвир етдији Бәһрам Курун әдәби образынын әламәтләриндән мүәјјән дәрәчәдә фәргләнир. Бу образда Хосровун вә Султан Сәнчәрин („Сиррләр хәзинәси“) бә'зи типик хүсусијјәтләри өз әксини тапмышдыр.

Әсәрин эсас истигамәтвERICИ сүжет хәтти— халг вә һөкмдардыр. Либреттода шаһ илә халгын ичтиман барышмамазлығы габарыг шәкилдә гәләмә алынмышдыр. Балетин баш гәһрәманы халгдыр вә онун образы инкишафда верилмишдир. Тамашанын кедишиндә халгла шаһ арасында зиддијјәт дәринләшир. Халг һөкмдара инам вә е'тимад бәсләмәкдән узаглашыр, шүбһәләрә дүшүр, үмидсизлијә гапылыр, белә бир гәрара кәлир ки, өзү өз талејинә һаким олсун. Падшаһа бел бағламаг

² Л. Карагичева. „Гара Гарајевин балетләри“. М., 1959.

олмаз. Балетин финалында халг шаһ һаггында өзүнүн нифрәт долу гәзәбли һөкмүнү верир; шаһ халгы саја-һесаба гојмады, чамаатын е'тимадыны доғрултмады, она көрә дә өлкәни идарә етмәјә лајиг адам дејилдир.

Халгын ән јахшы нүмајәндәләри—Ајишә вә онун гардашы Мәнзәрин талеји халгын талејиндән ајрылмаздыр. Ајишә ән көзәл, саф вә тәмиз сифәтләри өз варлығында чанландырыр. Хосрову өз идеаллары сәвијјәсинә јүксәлтмәјә чан атан Ширин кими, Ајишә дә үрәк бағладығы шаһы халг гаршысында өз борчуну сәдагәтлә јеринә јетирән әдаләтли бир һаким кими көрмәји арзулајыр.

Балетин башга бир драматик хәтти Ајишә илә Бәһрамын севкиси мөвзусу илә бағлыдыр. Бурада бир-биринә зидд ики севки аңлајышы тоғгушур. Ајишәнин мәһәббәти јүксәк мә'нәви-әхлаги идејаны ифадә едир. Бәһрамын севкиси исә шәһвани һиссләрдән ибарәтдир. О, һәрәмхана гадынларынын көзәллији дүшкүнүдүр. Балетин мүсбәт гәһрәманларына— халга вә онун нүмајәндәләринә гаршы зәиф ирадәли Бәһрамын, ејни заманда һијләкәр, гәддар Вәзирин образлары гојулур.

Кәнч шаһын тәсәввүрләрини думанландыран әфсанәви Једди көзәл бош хәјали бир сәадәти тәчәссүм етдирир.

Балетин бүтүн сүжет хәтләри јығчам драматик формада бир-биринә бағланмышдыр.

„Једди көзәл“ ин ән гүввәтли чәһәти онун сәһнәдә чэрэжан едән һадисәләрлә гырылмаз сурәтдә бағлы олан мусигисиндәдир. „Гарајевин Јарадычылығында балет мусигиси мүәллифи үчүн хүсусилә гијмәтли олан чәһәтләр чох көзәл бирләшмишдир. Бу да театр сәнәтинә хас олан характер әламәтләр вә симфоникликдир. „Једди көзәл“

балетинин бүтүн мусигиси образлылыгга долгундур. Бәстәкар мусиги драматуркијасы сәнәтинин чох јахшы гаврамышдыр. Бу хусусијјәт балетин партитурасына там бүтөвлүк, вүс'әт верир, идеја мә'насыны күчләндирир³. Демәк олар ки, балетин һәр бир эпизоду конкрет сүжет мәзмунуна маликдир вә мусигидә мүстәсна дәрәчәдә өз ифадәсини тапыр. Рәгсләрин соло, ансамбл, јахуд күтләви сәннәләриндән асылы олмајараг, һәр јердә мусиги әсил симфоник вүс'әтә, драматик кәркинлијә галхыр. „Чанлы һәрәкәт рәгси“ принципи әсәрдә мүнүм әһәмијјәт кәсб едир.

Рәгс сүиталары бир чох балетләрдән фәргли олараг әјләндиричи-дивертисмент характери дашымыр. Онлар һадисәләрлә зәнкиндири, үмуми драматик инкишафда мүнүм рол ојнајыр. Әсәрдә, сөзүн әсил мә'насында, әсас драматик сүжет хәттиндән кәнара чыхан бир нөмрә дә јохдур.

П. Чајковски ән'әнәләрини давам етдирән Гарајев балет партитурасынын тә'сир күчүнү, симфоник инкишафыны зәнкинләшдиришидир.

Д. Шостакович јазмышдыр:

„Једди көзәл“ин мусигиси масштаб, кенши нәфәсә малик олан һәгиги симфоник мусигидир. Демәк олар ки, бүтүн балет күлл һалында гавраныр, арасы кәсилмәдән инкишаф едән вә вүс'әтә чатан мусиги тә'сири бағышлајыр“⁴.

„Једди көзәл“ балетинин әсас идеја инкишафынын симфоник принципи бу әсәрдә ифадә васитәләринин фәрдиләшдирилмәси илә, чох кәркин вә

³ Д. Житомирски. Јени Азәрбајчан балети. „Литературнаја газета“, 20 јанвар 1953-чү ил.

⁴ Д. Шостакович. Јени Азәрбајчан балети. „Правда“, 18 декабр 1952-чи ил.

зиддијјәтли үсулларла, лејтмотивләрин инкишаф системи илә характеризә едилир.

Халгын вә онун нүмајәндәләринин образларыны ачыб көстәрмәк үчүн бәстәкар рәван милли аһәнкдән, ајдын рәгс ритмләриндән, мусиги аләтләринин аһәнкдар сәс хусусијјәтләринә ујгун кәлән мелодиялардан истифадә едир. Әсәрдә мәнфи шәхсләр, о чүмләдән Бәһрам, Вәзир вә онларын әлалтылары кәскин мелодика, ити ритмләрлә, әкс тә'сир бағышлајан һармонија илә характеризә едилир. Бәстәкар бурада истеһза вә ришхәнд үсулуна мүраччәт едир. Једди көзәл мөвзусу Бәһрамы өлкәни идарә етмәкдән чәкиндириән вә узаглашдыраң јүнкүл шәһвәт вә еһтирас һиссинин ифадәси кими балетә дахил едилмишидир. Мусигинин мелодифа чәһәтдән инчәлији, һармоник вә оркестр бојаларынын хусусилә зәнкин олмасы, характерләрин ајдынлығы көзәлләрин хәјали-әфсанәви аләмини бир-бириндән фәргләндирир.

Балетдә халг һәјат ешгилә јанан ағыллы, әдаләтли, басылмаз гүдрәт саһиби кими чыхыш едир. Халг һәјаты чохчәһәтли бир шәраитдә: әмәкдә вә шадлыгга, чәтин һәјат сынагларында, гәзәблә долу мүбаризәдә көстәририр. Балетдә халг лејтмотиви әзәмәт вә ифтихар рәмзи кәсб едир (1-чи мисал).

1-чи мис.

Әсәрдә халг гүдрәтини тәрәннүм едән әсас „ишыглы“ мөвзудан башга халгын дәрдини, гүс-

сәсини, гәзәбини ифадә едән даһа ики мөвзу вар (2-чи мисал). Икид Мәнзәрин образы халг лејтмотивинә јахындыр (3-чү мисал). Балетдә Бәһрам да,

2-чи мис.

Вәзир дә, једди көзәлин ајры-ајры рәгсләри дә

3-чү мис.

лејтмотив характеринә маликдир. Амиранә, кәскин

4-чү мис.

шејпурун сигналлары Бәһрамы (4-чү мисал); ачы

истенза илә долу, „гәддарлыг“ мөвзусу Вәзири (5-чи мисал) характеризә едир.

Лејтмотивләр симфоник инкишафда верилир, полифоник чәһәтдән бир-биринә бағланыр, һәр дәфә јени емоционал гүввәт кәсб едиб ишыглан-

5-чи мис.

дырылыр. Бу сәһнәләрдә Ајишә даһа биткин вә һәртәрәфли характеризә едилмишдир. Ајишәнин партијасында лејтмотив јохдур. Оун образы интонасија е'тибарилә бир-биринә јахын, тә'сирли, лирик мелодијаларда чанландырылыр. Ајишәнин мусиги нөмрәләриндән һәр бири оун дахили аләмини ачыб көстәрир. Мелодик вүс'әт, мүстәсна дәрәчәдә ифадәлилик, Бәһрамла дуэт сәһнәләри мусигисинин үрәкләрә нүфузедичи күчү Ајишәнин шаиранә әһвали-руһијјәсини, тәбиәтинин бүтөвлү-јүнү динләјичиләрә чатдырыр. Бу сәһнәләрдә Ајишәнин пак вә мүгәддәс һиссләри истәр-истәмәз Бәһрама тә'сир едир.

„Једди көзәл“ин мусигиси бир чох хүсусијјәтләри е'тибарилә Азәрбајчан мусигисинин парлаглыгыны ифадә едән милли мусигидир. Бәстәкар мусиги фолклорундан, демәк олар ки, һеч бир ситат көтүрмәмишдир. Лакин Азәрбајчан халг мусигисинин тәбии вә орижинал интонасијалары, ритмик гурулушу балетин бүтүн партитурасында дәриндән-

дәринә дуҗулур. Халгын маһны вә рәгс сәнәти. ашыгларың җарадычылығы, муғам ән'әнәләри илә сых вә үзви сурәтдә бағлылыг „Җедди көзәл“дә өзүнү көстәрир. Бәстәкар өз мусигисилә доғма халгының руһуну, фикрини, үрәҗини ачмаға мұвәффәг олмушдур. „Җедди көзәл“ин партитурасы мусиги фолклорунун ән мұхтәлиф ән'әнәләриндән истифадә етмәҗә җарадычылыг нөгтеҗи-нәзәриндән җанашмаг нүмунәсидир.

„Җедди көзәл“ балетинин илк тамашасы 1952-чи ил ноҗабрын 6-да М. Ф. Ахундов адына Азәрбаҗчан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрында олмушдур. Балет һәмин сәһнә редаксиясында Совет Иттифагының бир сыра шәһәрләриндә вә харичи өлкәләрдә тамашаҗа гоҗулмушдур.

1959-чу илдә Москвада Азәрбаҗчан инчәсәнәти онкүнлүҗү әрәфәсиндә балетин җени мусиги—сәһнә редаксиясы ишләниб меҗдана чыхыр. Әввәлки дөрд пәрдәлик композисия либреттода бә'зи сүжет дәҗишикликләри, мусигинин ихтисары һесабына үч пәрдәҗә ендирилмишдир. Лакин әсәрин мәркәзинә гоҗулан идеҗа, әсас драматик хәттләр горунуб сахланылмышдыр.

1964-чу илдә балет җенидән редаксия едилмиш. әсәрин фабуласында вә мусигили драматуркијасында әһәмијјәтли бир дәҗишикликләрә јол верилмәмишдир. Лакин бу редаксия характерләрин даһа аҗдын вә габарыг сурәтдә верилмәсинә көмәк етмишдир. Бурада һәмин редаксия тәһлил едиләчәкдир.⁵

⁵ Балетин сонунчу мусиги-сәһнә редаксиясы 1969-чу илдә едилмишдир. Мусиги-хореографик вәситәләрин јүксәк лаконаллығы, әсәрин лирик хәттинин күчләнмәси, рәгс дилинин мүасирләшмәси, хореографик инкншафын кәскин тә'сирлилији бу редаксия үчүн характерикдир.

БАЛЕТИН МӘЗМУНУ

Ғыса оркестр мүгәддимәси динләҗичиләри балетин романтик образлары аләминә апарыр. Бу мүгәддимәнин әсасында ики мөвзу дурур: бунлардан бири лирик—шаиранә хәҗаллара далдыран, икинчиси исә һәҗәчанлы әһвали-руһијҗә җарадан мөвзудур. Һәр ики мөвзу Аҗишәнин характеринә җахындыр вә уҗғундур.

Пролог. Мусиги чошгун тәбии һадисәләрин мәнзәрәсиндән данышыр. Кечәдир. Туфандыр. Јарымвиранәҗә чеврилмиш гәдим бир гәсрин гәрибә көрүнүшү. Зүлмәт ичиндә адамлар бир һәјула кими көрүнүр—бунлар Вәзир вә онун хидмәтчиләридир. Вәзирин гәти әмри бундан ибарәтдир: шаһ Бәһрам елә бу кечә гәтл едилмәлидир. Ова чыхаркән, дағларда туфана дүшән кәнч шаһын изинә дүшмәли вә һөкмү ичра етмәли!

Бәһрам садә овчу палтарындадыр. Көһнә гәсрин хәрабәликләри арасында сығыначаг ахтарыр. Оркестрдә курлаҗан амиранә лејтмотив көстәрир ки, бу кәлән адам ади овчу деҗилдир, олдуғча ловға, тәкәббүрлү һөкмдардыр.

Туфан җаваш-җаваш сакитләшир. Гәсрин дәрин тағларында заман кечдикчә рәнкләри позулан, солғунлашан җедди әфсанәви көзәлин шәкли җарым-гаранлығда Бәһрамын гаршысында чанланыр. Шаһ көзләрини онлара зилләҗиб диггәтлә бахыр: Җедди көзәл чанлы инсан кими дивардан бахыр. Санки онлардан һәр биринин шәкли алтында җазылан сөзләр һансы өлкәдән олдуғларыны билдирир.

Бу эфсанэви, бу хәјали шәкилләр сөһирли, сирләрлә долу мусигинин аһәстә-аһәстә учалан сәдалары алтында чанланыр. Јавашдан ешидилән симли аләтләрин тә'сирли сәсиндә наз-гәмзә ду-јулур вә мелодијанын һәсрәтли наләси әсәрин эфсанэви сүжет хәттинә хидмәт едән көзәлләрин ләјтмотивидир (6-чы мисал).

Једди көзәлин вәләһедичи мусигиси һәзин вә аһәстә валса кечир. Көзәлләр Бәһрамын әтрафында дөврә вурараг, кәнч шаһы өз чазибәдарлыглары илә мәфтун едирләр. Бәһрам ағласығмаз эфсанэви бир мүнһитә дүшмүшдүр. О өзүнү унутмушдур.

6-чы мис.

нә фикирләшдијини билмир. Бу вахт Вәзирин әләлтысы хәлвәтчә она јан алыр. Әлини јухары

ғалдырыб шаһа ағыр зәрбә ендирир. Јараланан Бәһрам јерә сәрилик. Бу вахт једди көзәлин валс мусигиси һүзн вә кәдәрлә сәсләнир. Ширин хәјал-лара далмағ һәвәси шаһы севинчләрә дејил, гәм-ләрә мүбтәлә едир.

Сәһәрин ал шәфәғләри гәсрин учулуб дағыл-мыш диварларыны ишығландырыр. Бу вахт Мәнзәр вә онун бачысы Ајишә гәсрин јанындан өтүб ке-чирләр. Онлар чаван шаһы јерә сәрилмиш көрүр вә ондан бир гәдәр аралы Вәзирин әләлтысы олан га-тилин тәсадүфән јерә салдығы ипәк әбаны тапырлар.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ

Биринчи шәкил. Кәндин кәнарында Мәнзәр вә Ајишәнин садә дахмасы. Бу чаванларын гајғыкешлији сәјәсиндә Бәһрамын јарасы сағалыр. Бәһрам шаһ сарајынын ријакар мүнһитиндән узаг-дадыр, бу сәмими адамлар арасында өзүнү раһат вә сәрбәст һисс едир. Бәһрам өз хиласкарларына —икид Мәнзәрә, мейрибан вә утанчаг Ајишәјә дәрин үлфәт вә сәмимијјәт бәсләјир.

Ајишәнин илк мусиги портрети бу көзәл гызын мә'нәвијјатыны үзә чыхаран инчә вә сүр'әтлә чалынан вариасијаларда тәрәннүм едилир. Ајишә ојнаг чәпиш кими атылыб дүшүр, кәнчләрн өз ојунуна чәлб едир.

Бәһрам өзүнү олдугча јахшы һисс едир. Үзүнү Мәнзәрә тутуб дејир ки, кәл гүввәләримизи сынајаг, көрәк ким-кимин күрәјини јерә сәрәр. Мәнзәрлә Бәһрамын тәкбәтәкликдә күләшмәси рәгсинин күчлү мусигиси өз сәчијјәси е'тибарилә Азәрбајчан халгынын гәһрәманлыг рәгсини хатыр-ладыр. Бәһрам асанлыгла галиб кәлә билмир. О, һөрмәт вә достлуг әләмәти олараг өз гызыл

кәмәрини Мәнзәрә бағышлайыр. Мәнзәр чаваб олараг һәдијјә вермәк үчүн дахмаја кедир.

Чаван овчу Ајишәнин хошуна кәлир. Ајишә дә Бәһрамы мәфтун едир. Ајишәнин саф дујгулары вә һәјәчанлары Бәһрама дәрин тә'сир көстәрир. Һәлә дәрк олунмајан бу тәзә севки һисси чаванларын варлығына һаким кәсилир. Тә'сир күчү е'тибарилә зәнкин, вүс'әтли адажио мусигиси севиб-севиләнләрин һиссләрини тәрәннүм едир. Ифадәли, лирик адажио мелодијасы Г. Гарајевин ән јахшы, ән илһамлы мөвзуларындандыр (7-чи мисал). Адажио мусигиси динамик шәкилдә, сүр'

7-чи мис.

әтлә инкишаф едир, парлаг һиссләри вә һәјәчанлары үзә чыхарыр. Адажио Ајишәнин зәнкин дахили аләмине вә балетин драматуркијасыны ачмагда мүнүм рол ојнајыр. Мәнзәр әлиндә һәдијјә—чида вә шәрабла долу бујнузла—евдән чыхыр.

Узагда һај-күј ешидилир. Онлар Мәнзәрин достлары—кәнч чәнкавәрләр вә овчулардыр. Бу адамлар Бәһрамын гаршысында јерә јыхылыб она баш әјәндә Мәнзәр вә Ајишә сон дәрәчәдә тәәччүбләширләр. Көр һа? Садәчә овчу палтарында кизләнән бу адам ким имиш. Оун шәхсијјәти мә'лум олур.

Мәнзәр дәһшәтли дәлили—гатилин әбасыны кәтириб Бәһрама тәгдим едир. Бәһрам Вәзирин хәјанәткарлығындан дәһшәтә кәлир. Бәһрамын һәјәчаны она көмәк вә хидмәт етмәјә һазыр олан кәнчләрә дә тә'сир көстәрир. Бурада гәһрәманлыг мөвзусуна әсасланан чәнкавәрлик рәгси башланыр. Өз сәчијјәси е'тибарилә бу рәгсин мусигиси „Чәнки“ни хатырладыр, һабелә коллектив сурәтдә ифа олунан „Јаллы“ја да јахындыр.

Бәһрам әскәрләрин мұшајиәти илә кедир. Ајишә тәк галараг гәмкин фикирләрә далыр. Демәли, оун севдији овчу падшаһ имиш... Көрәк тәле, кәләчәк нә көстәрәр? Севинч һиссләри һәјәчанлы гајғыларла әвәз олунур. Мәнзәр шаһы јола салыб кери гајыдыр. Лакин Ајишә јалвара-јалвара она дејир ки, кәл Бәһрамын далынча кедәк.

Икинчи шәкил. Рәнкарәнк көзәлликләрлә долу курултулу бир базар. Адам әлиндән тәрпәнмәк мүмкүн дејилдир. Бурада мүхтәлиф пешә саһибләри, тачирләр дә, шән, гејбәтчил, сөһбәтчил гадынлар да, дәчәл ушаглар да вар. Динамик мусиги шәрг базарынын шәнлијини, сәс-күјүнү ифадә едир. Өз пешәләрини нүмајиш етдирән адамларын никбин руһлу рәгсләри әмәји тәрәннүм едир.

Ајишә вә Мәнзәр чамаатын арасындадыр. Адамлар онларын башына топланыб шаһ Бәһрама сунгәсдин баш тутмамасы һаггындакы сөһбәтә марагла

гулаг асырлар. Намы ачкөз вә гудурган Вәзирдән наразыдыр, намы Бәһрам шаһа көмәк етмәжә һазырдыр. Онларын (пешә саһибләринини, Мәнзәрини вә Ајишәнини өз рәфигәләри илә бирликдә) рәгсләри мусиги фолклору илә сых әлагәдә верилмишдир. Олдугча жүксәк бир кулминасијаја чатап бу мусиги һеч кәсин ағлына кәлмәдән гырылыр.

Вәзирин динч әһали үзәринә басгын едән хидмәтчиләринини һәјасыз маршы кәскин бир зиддијәт әмәлә кәтирир. Бүтүн гызлары Ајишә илә бирликдә тутуб сараја сүрүјүрләр. Онлары хилас етмәжә чалышан пешә саһибләрини Мәнзәрлә бирликдә кәмәндә салыб сараја апарырлар.

Үчүнчү шәкил. Сиррләр ифадә едән мусигидә шаһ сарајынын зүлмәтли зирзәмитәри тәсвир олунур. Таһаһкар Вәзирин көз тикдији сајсыз-һесабысыз хәзинә бурада јерләшир. Өзүнү һөкмдар елан едән вә шаһ тахтында әлмәшән Вәзир дә бурададыр. Гызлары вә пешә саһибләрини мұһакимә етмәк үчүн Вәзирин һүзуруна кәтирирләр. Залым һөкмдарын үрәјини рәһимә кәтирмәк үчүн гызларын јалварышы әбәсдир. Ајишәнини изтирабларла долу јалварыш рәгси онун үрәјиндәки дәрдрәри вә чәкдији әзаблары ифадә едир (8-чи мисал). Вәзир һә гызларын јалварышларына һеч бир мәнәл гојмур. О, бүтүн өлкәни ган ичиндә боғмаға һазырдыр.

Вәзирин монологу шәһрәтпәрәст бир адамын чинајәткарлығыны бүрузә верир. Вәзирин рәгси, јә'ни сәрвәт дүшкүнү олан бир һөкмдарын рәгси кәскин сурәтдә өз ејбәчәрлији илә фәргләнир вә онун пис сифәтләрини ачыб көстәрир. Вәзир гәзәбиндән өзүнү итирмәк дәрәчәсинә кәлир. Лакин гапынын гәфилдән дөјүлмәси бу дәншәтли мұһаки-

мә сәһнәсини дајандырыр. Вәзирин хидмәтчиләри хәбәр верирләр ки, Бәһрамы өлдүрмәк тәдбири баш тутмамышдыр.

8-чи мис.

Шәһурлар Бәһрам шаһын сараја гајытмасыны хәбәр верир. Вәзир өзүнү әлә алыр, Бәһрамы гаршыламаға һазырлашыр. Шаһ палтарыны сојунуб кәнара атыр. О, нә едәчәјини, көрәчәји тәдбирләри өзү үчүн ајдынлашдырыр.

Дөрдүнчү шәкил. Јенә дә пешә саһибләринини мејданы. Бәһрам шаһын көзләнилмәдән кәлмәси бөјүк чанланмаја сәбәб олмушдур. Халг падшаһын симасында әдаләтли бир һөкмраны көрмәжә үмид бәсләјир. Нәһајәт, залым Вәзирин әлиндән гуртармаг мүмкүн олачаг! Бәһрам сараја

дахил олмаг истәјир. Анчаг сарајын гапысы бағтыдыр. Шаһ гәзәбләнир. Халг сараја кирмәкдә шаһа көмәк етмәк үчүн ајаға галхыр. Бәһрам бу көмәји гәбул етмәјә һазырдыр. Елә бу вахт сарајын гапылары ачылыр. Дәбдәбәли жүрүш маршы сәсләнир. Кәнч шаһы алдатмаг үчүн вәзир тәнтәнәли бајрам нүмајиши дүзәлдир. Бу жүрүш мүхтәлиф мусиги аләтләринин сәсләнмәси илә чанланыр, һәм дә мүхтәлиф вариасијаларда дәфәләрлә тәкрат олунур. Бу мөвзу һәр дәфә тәзә бир ајдынлыгла ешидилир. Санки сарајдан чыхан јени дәстәләри мүшајиәт едир (9-чу мисал).

9-чу мис.

Әввәлчә сарај гызлары чыхыр, онлар јола халылар дөшәјир вә Бәһрамын үстүнә күл-чичәк јағдырырлар. Гызлардан сонра сарај хидмәтчиләри кәлирләр. Онларын ардынча сарај әјанларынын тәнтәнәли жүрүшү башланыр. Тәдричән мусигинин тәрәвәти оркестр бојаларында күчләнир. Оркестр

сәдалары жүксәк сәвијјәјә чатанда. Вәзир сәдә паттарда ирәли кәлир, чох ачизанә бир һалда шаһын ајаглары алтына јыхылыр. Сонра һакимиј-јәт нишаныны һөрмәтлә шаһа тәгдим едир. Бәһрам она гәсд едән гатилин әлдә дәлил олан әбасыны Вәзирә көстәрир. Нијләкәр Вәзир өз әлалтысы олан гатили шаһын көзү габагында өлдүрүр. Бунунла да Бәһрам шаһын етимадыны газаныр. Халг Вәзирин хәјанәткарлығыны шаһа билдирмәк истәјир. Анчаг әбәс јерә! Бәһрам шаһ гара чамаатын онун ишинә гарышмасында һиддәтләнир. Халг гүдрәти ону ваһимәјә салыр. О, силаһы јерә гојмағы пешә адамларына әмр едир. Вәзир балетин сүрәтли рәгсиндә Бәһрамын әтрафында дөврә вурур. Халгы сыхышдырыб кәнара чыхарыр. Әјанлар Бәһрам шаһы әлләри үстүнә көтүрүб сараја апарырлар. Халг алдадылыр.

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Биринчи шәкил. Шаһын сарајында зијәфәтдир. Бәһрам ејш-ишрәтә мәшғулдур. Тәлхәкләрин комик, кәскин рәгси сарај гызларынын һәзин, инчә рәгсиндән чох-чох фәргләнир.

Кеф мәчлис бирдән-бирә позулур. Ајишә јүјүрә-јүјүрә сәһнәјә чыхыр. О, һәјәчанлы бир һалда гардашыны вә једди пешә саһибинин бағышланыб һәбсханадан азад олунмасыны шаһдан хаһиш едир. Бу тәсирли сәһнә балетин ән мүһүм ансамбл сәһнәләриндән биридир. Ајишәнин, Мәнзәрин, Бәһрамын, Вәзирин, пешә саһибләринин, сарај хидмәтчиләринин иштирак етдији бу рәгс сәһнәси дәрин мәзмуна маликдир. Кичик лирик дуетин мусигисиндә Бәһрам вә Ајишәни бүрүјән

нисләр инчә бир шәкилдә ачылыр. Бәһрамын әмри илә мәнбуслары кәтириләр. Халгын гәһрәманлыг мелодиясы сәсләннр. Мәнзәрин вариасиясынын мусигисиндә санки бөжүк шаирин гәзәбли сөзләри өз ифадәсини тапыр:

Мән сәнин варлыгында әдаләтли тачидар олмагы көрмүрәм,
Мән сәндә зүлмүн сонуну көрмүрәм,
Падишаһ халгын дајагы олмалыдыр,
Сән исә халгы бир оғру кими сојуб талан едирсән.

Бундан сонра башланан чошгун, һәјәчанлы мусигидә Ајишәнин үрәк фачиәси дујулур. Ајишә өз доғма гардашыны Бәһрам шаһла барышдырмаг истәјир. Лакин Мәнзәр Бәһрамын она һәдијјә вердији гызыл кәмәри белиндән ачыб шаһын ајаглары алтына туллајыр. Бәһрам гәзәбләнир. Мәнзәрин она бағышладыгы чиданы көтүрүб онун үстүнә атыр. Бу вахт кешикчиләр Мәнзәри тутмаг истәјирләр. Анчаг о чәлд бир һалда арадан чыхыб гачыр. Вәзир өз әлалтыларына ону тутуб кәтирмәји әмр едир. Ајишә бу һадисәни көрүб бајылыр, јерә јыхылыр.

Икинчи шәкил. Шаһын-фикрини мәш-фул етмәк вә ону дөвләти идарә етмәк ишләриндән узаглашдырмаг мәгсәдилә Вәзир јени әјләнчәләр таптамаға чалышыр. Шаһ нечә олурса-олсун Ајишәнин мәнәббәтини гәлбиндән чыхартмалы вә ону унутмалыдыр. Вәзир үстүндә сеһирли шәкилләр олан ипәк бир пәрдәни шаһа бағышлајыр. Прологда једди көзәли тәмсил едән һәјәчанлы мусиги бир даһа ешидилир. Пәрдәнин үстүндә шәкилләр чанланыр, једди фүсункар көзәл хәјала далан шаһын әтрафында дөврә вурур.

Једди көзәлин сурәтини үрәкдән севән Бәһрам шаһ өзүнү еһтирасын әсарәтинә салыр.

Бәстәкар једди көзәлин фәрдиләшмиш мусиги

портретини јаратмыш, онлардан һәр биринин милли хүсусијјәтини ачыб көстәрмишдир.

Әввәлчә һинд көзәли кәлир:

Будур, Маһарадчанын гызы
Фүрак, онун көзләри зүлмәг кими гаралыр
Чәһрәси күнәшдән вә ајдан да көзәлдир.

Бурада мусиги бенгал мелодиясы әсасында бәстәләнмишдир. Инчә һармоник вә оркестр бојалары олдуғча хош бир тәсир ојадыр.

Одлу, сүрәтли мусиги Бизанс көзәлини тәсвир едир:

Рум падишаһынын гызы үрәкләри вә ағыллары һејран
Ады һүма, өзү хошбәхтдир. Бахышларындан сәадәт
јагыр.

Хорәзм көзәли иичәлији, наз-гәмзәси илә сәчијјәләнир. Ону тәрәннүм едән мусиги өзбәк мелодиясы әсасында јазылмышдыр:

Назәринин валидејини Хорәзм шаһыдыр;
Онун иичә јериши дағ кәклијинини јеришинә охшајыр.

Славјан көзәлинин сүзә-сүзә сәһнәјә чыхмасыны рус халг маһныларынын интонасияларына јахын мусиги мүшајиәт едир:

Рус князынын гызы Насириншун рум кәјиминдә нә гәдәр көзәлдир.

Онларын ардынча назлы, шылтаг, еһтираслы Мәғриб көзәли кәлир. Онун атәшли рәгси чазибәдардыр. Мусигидә интонасия диланин ојнаглыгы, кәскин, еластик ритми испан рәгеләрини хатырладыр.

Будур Мәғриб һәкмдарынын гызы Азәријун
Бу гызын чәһрәси дан јеринин сөкүлмәсини јада салыр

Инчә бир мүгәвваны хатырладан Чин гызы сәһнәдә мәғрур испан гызыны әвәз едир:

Бу, Чин хаганынын гызы Јахманаздыр
Чинин ән көзәл гызлары она һәсәд апарырлар.

Көнүл ачан, сөһирли мусиги сәдалары алтында көзәлләр көзәли—Иран көзәли көрүнүр:

Атасы Хосров олан Кејкавус нәслинин гызы Дусисти шам агачы кими шүмшаддыр, товуз гушу кими көзәлдир.

Көзәлләр көзәлинин рәгси бүтүн рәгсләрдән хош тә'сир бағышлајыр.

Башга көзәлләрин рәгсләриндән фәргләнәрәк, онун рәгси соло характери дејил, Бәһрамла бирликдә дуёт рәгсидир.

Бу шәклин сон нөмрәси једди көзәлин һамысыны бирләшдирән үмуми рәгсдә чазибәдар валс илә битир. Гызларын көзәллијинә мәфтун олан Бәһрам шаһ дөвләт ишләрини јадындан чыхарыр.

ҮЧҮНЧҮ ПӘРДӘ

Биринчи шәкил. Гәм вә кәдәрлә сәсләнән инчә рәгс мусигиси халгын кечирдији изтираблары јада салыр. Шаһын әлалтылары тәрәфиндән тә'гиб олунан вә кәнддә кизләнән Мәнзәр әмәксевәр адамларла әл-әлә вериб, тарла бечәрир. Бу ил бол мәһсул көзләнилир. Вәзир вә онун әлалтылары бир гасырға кими һүчум чәкиб кәндин динч һәјатыны позур, Мәнзәри әлә вермәји тәләб едирләр. Чәлладларын диггәтини јайындырмаг үчүн кәндлиләр әл-әлә вериб рәгс етмәјә башлајырлар. Бу дүшмән гүввәләрин зиддијјәти ики интонасија чәрчивәсиндә: бир тәрәфлән халгын мәтин ирадәси вә Мәнзәрин лејтмотиви мөвзусунда, о бири тәрәфлән исә Вәзирин әлалтыларынын горхунч маршында тәчәссүм олунур. Кәндлиләр Мәнзәри әлә вермәкдән имти-

на едирләр. Вәзирин әлалтылары гәзәбләниб вәһшичәсинә тарланы ајаглары алтында таңдалајыр, халгы ачлыға мәһкум едирләр. Бәстәкар Д. Шостаковичин балет һаггында вердији дүзкүн гијмәтә көрә онларын рәгс мусигиси „иһшаедичи истәһзаны вә драматизми бирләшдирир... Бу мусиги деспотизмин амансызлыгыны, күтләниб өлкүнләшмәкдә олан гүввәсини көстәрир.“⁶

Даһа доғрусу бу рәгс дејил, кинлә долу гәзәбдир, јыхыб дағытмагдыр, өзбашыналыгдыр.

Гадынлар пәришан һалда виранә галмыш тарлаја кәлирләр. Олар дәрдә, гәмә батырлар. Ајаглар алтында таңдаланан сүнбүлләри јердән галдырмаға вә онлара һәјат вермәјә чалышырлар. „Халг кәдәри“ни тәрәннүм едән мусиги үрәкләри ағрыдыр.

Курлајан шејпурлар Бәһрам шаһын кәлдијини хәбәр верир. Халг онун симасында јенә дә өз мүдафиәчисини көрмәк истәјир. Адамлар јалвара-јалвара, һәм дә кизли кинлә она мүрачиәт едирләр. Оркестрдә үмидсизлик, е'тираз, нифрәт сәсләри учалыр (2-чи мисала бах).

Лакин Бәһрам шаһ халгын дәрдләринә, изтирабларына биканәдир. О, јалныз Ајишәни дүшүнүр, ону көрмәк истәјир. Кејвани шәһвәт һисси илә онун јанына тәләсир. Ајишә исә Бәһрам шаһын истәкләринә лагејдир вә онун тәрчүманы ола билмәз. Чүнки Бәһрам шаһ Ајишәнин доғма халгыны олмазын дәрдләрә вә мәшәггәтләрә дүчар етмишдир. Бәһрам вә Ајишәнин характер е'тибарилә драматик олан, симфоник чәһәтдән инкишаф етдирилән дуёт—адажиосунда мүрәккәб вә зиддијјәтли һиссләр өз ифадәсини тапыр. Ду-

⁶ Д. Шостакович. Көстәрилән мәгаләси.

етин биринчи hissәси (әсас партија) Бәһрамын халгын башына кәтирдији мүсибәтләр һаггында Ајишәнин һәјәчанлы шикајәтидир. Сонра Ајишә өз рәгсиндә јүксәк мәнәббәтин пак вә мүгәддәс дужуларыны ифадә едир. Санки бу hissәнин мусигиси Ајишәнин көзәл хәјалларының һәгигәтә чеврилә билмәјәчәји тәәссүратыны ојадыр (10—11-чи мисаллар).

Ајишәнин Бәһрамы гәзәблә ифша етмәси шаһы чыхыб кетмәјә мәчбур едир. Ајишә үмидсизлијә гапылыр.

10 **Allegro moderato**
p
cresc

10-чу мис.

Көзләнилмәдән Вәзир кәлиб чыхыр. Вәзирин вә әлалтыларының јыртычы рәгси мәнфи, дағыдычы гүввәләрин ағласығмаз, горхунч өзбашыналығыны көз гаршысында чанландырыр. Вәзирә әда-

11 **Moderato**
p dolce legato

11-чи мис.

ләтли диван тутан једди пешә саһибни бу вәһши-јанә рәгси дајандырыр. Залымы өлдүрүрләр. Јенә дә халг шәнлијинин үрәкләрә фәрәһ верән сәдалары учалыр. Гисас алынмышдыр.

Икинчи шәкил. Туфан курлајыр. Шаһ Бәһрам јенә дә виранә галмыш гәсрин хәрабәлик-ләри арасындадыр. О, һеч јердә өзүнә сәадәт тапа билмир. Сарај һәјаты башдан-баша сахтадыр. Өзү исә халгдан тамамилә ајрылмышдыр. Ајишәнин саф вә нәчиб дужулары да она јабанчыдыр. Бәһрам јенә дә једди көзәлин әфсанәви аләминә дүшмәк, хәјал күчүнә онлары чанландырмағ истәјир. Лакин онун арзусу өз әввәлки күчүнү итирмишдир. Једди көзәл әһвалаты олдуғча зәиф, сөнүк көрүнүр. Бәһрамын виранәјә дөнмүш көнлүнә һеч

бир тасалли, неч бир севинч кәтирмир. Једди көзәл онун хәјалына кәлән кими дәрһал көздән итир, көрүнмәз олулар. Илдырым чахыр, гәсрин диварларыны учуруп, једди әфсанәви көзәлин шәкли әвәзинә једди чанлы пешә саһиби гаршыја чыхыр.

Үчүнчү шәкил. Пешә саһибләринин нифрәтлә долу һәрәкәтләриндә санки шаир Низаминин ифшаедичи сөзләрини охујурсан:

Сән бөјүкләр вә кичикләр өнүндә утанмадан бүтүн кәндләри мәһв едирсән, шәһәр әһалисинин ганыны сорурсан. Сән падшаһ палтары кејсән дә гулсан, кәләсән, халга зијанкарлыг етдијин бир заманда нечә шаһ ола биләрсән?

Балетдә пешә саһибләринин мелодијасы халг мелодијаларынын тәсирли интонасијаларына әсасланыр. Халгын елчиләри Бәһрама әба вә әса кәтирир, өлкәни тәрк етмәји она тәклиф едирләр. Халгын бу тәләби, бу һөкмү Бәһрамы гәзәбләндирир. Елә бу вахт Ајишә көрүнүр. Оркестрдә ән саф, ән чазибәдар мелодија учалыр. Ајишә Бәһрама гаршы бәсләдији дәруни һиссләри боғмаға гадир дејилдир. О, сүркүнә мәһкум едилән Бәһрамын һәјатына шәрик олмаға һазыр олдуғуну ифадә едир, лакин Бәһрам шаһ кәрәк халгын ирадәсини вә тәләбләрини јеринә јетирсин, һакимијјәтдән әл чәксин.

Бурадакы адажио мусигиси олдуғча тәсирлидир. Бу мусигидә Ајишәнин дахили аләми, кечирдији изтираблар өз ифадәсини тапыр. Бәһрам шаһ гәзәбиндән һәр шеји јаддан чыхарыр, Ајишәни өлдүрүр. Чамаат әл-әлә вериб бу фәчиәли мәчлисә топлашыр. Ајишә гардашы Мәнзәрин голлары үстүндә чан верир. Севки вә мәһәббәтин өлмәз гүдрәтини тәсдиг едән илк мәһәббәт адажиосунуң

(биринчи пәрдәдән) мелодијасы нә гәдәр инчә вә јаныглы сәсләнир. Бәһрам шаһ үмидсиз вә тагәтсиз бир һалда бурадан узаглашыр.

Балетин мусигисиндә халгын мәғлубедилмәз гүдрәтини ифадә едән сон аккордлар әзәмәтлә сәсләнир.

„ИЛДЫРЫМЛЫ ЈОЛЛАРЛА“

1958-чи ил јанварын 4-дә совет балет сәнәтинин хәзинәси даһа бир көркәмли, мусигимиздә јенилик һисси илә долу олан көзәл әсәрлә зәнкинләшди. С. М. Киров адына Ленинград Дөвләт Опера вә Балет Театрынын сәһнәсиндә Г. Гарајевин „Илдырымлы јолларла“ балетинин илк тамашасы көстәрилди. П. Абрахамсын мәшһур „Илдырымлы јолларла“ романынын сүжети әсасында балет јаратмағ фикри бу театрда јаранмышдыр.

Ј. Слонимски өз гејдләриндә јазыр: „... Бу фикри мәнә 1950-чи илдә артистләрдән Т. Базилевскаја, Ј. Григоревич вә Н. Петрова сөјләдиләр. Мән сценаринин ескизини јаздым. 1952-чи илдә Гара Гарајев балетин мөвзусу илә марағлананда бу ескиз кенишләндирилди. Бундан бир ил сонра К. Серкејев дә бизим јарадычылыг ишимизә гошулду. Балетин либреттосу үзәриндә дөрд ил чалышмаы олду.“⁷

„Илдырымлы јолларла“ балети мүасир дөврүмүзүн ән актуал мөвзусунда јазылмышдыр. Чәпуби Африка јазычысы Питер Абрахамсын јаздығы

⁷ Ј. Слонимски. Роман вә балет. „Совет балет театрынын хәзинәси“ мәчмуәси. Л., 1962.

романын бөжүк мүнөзфәғијјәти тәкчә онун жүксак бәдин кәјфијјәти вә ләјағәти илә дејил, һәм дә илһамла гәләмә алынмыш бу әсәрдә мүасир дөврүмүзүн ән мүнүм проблеминин—мүстәмләкәчиләрин зүлмүнә вә кәләлијә гаршы мүбаризә проблеминин ирәли сүрүлмәсилә изаһ олунур. Романын сүжети бир о гәдәр дә мүрәккәб дејилдир. Африкалы кәнч Ленни Свартс университети битириб доғма кәндинә кәлир вә бурада ушаглар үчүн мәктәб ачыр. Онун бу тәшәббүсү ағ иргә мәнсуб олан мүлкәдар Гертин вә плантасија саһибләринин хошуна кәлмир. Ағ чәнабын гызы Сарп Вилјер мулат иргинә мәнсуб олан Ленијә мәнәббәт бәсләјир. Лени дә онун, јәни гызын севки һиссинә шәрик олдуғуну билдирир. Дәриләринин мүхтәлиф рәнкдә олмасы онларын бу мәнәббәтинә һеч бир манечилик төрәтмир. Романда бу сөzlәри охујуруг: „Бу мәнәббәт милли зүлмә гаршы бир үсјанкарлыг иди, бу севки елә бир һәгигәти тәсдиг едирди ки, дәриснин рәнкиндән асылы олмајараг инсан һәмишә инсандыр“. Лакин ирг сијасәтчиләринин ганунауна көрә белә бир һәрәкәт олдуғча ағыр чинајәтдир. Буна көрә дә гәһрәманлар мәнв олурлар.

Балетин либреттосуну тәчрүбәли балет драматургу, балет тарихчиси вә нәзәријјәчиси Ј. Слонимски јазмышдыр. Мүәллиф әсәрин әсас идејасыны горујуб сахламыш, мәзмунуну бир гәдәр јығчамлашдырмышдыр; орада тәсвир олуна адамлардан бәзисини ихтисара салмыш, балет тамашасынын тәләбләринә ујғун кәлән јени эпизодлар әләвә етмишдир. „Әдәби әсәрин илк мәнбәјинин балет сәнәтиндә тәчәссүмү һәмишә бөјүк чәтинликләрлә вә мүәјјән күзәшtlәрлә әләгәдәр олур... Орижинала садиг олмаг тәкчә ондан ибарәт дејилдир ки, әсәри башга дилә тәрчүмә едәсән, јахуд

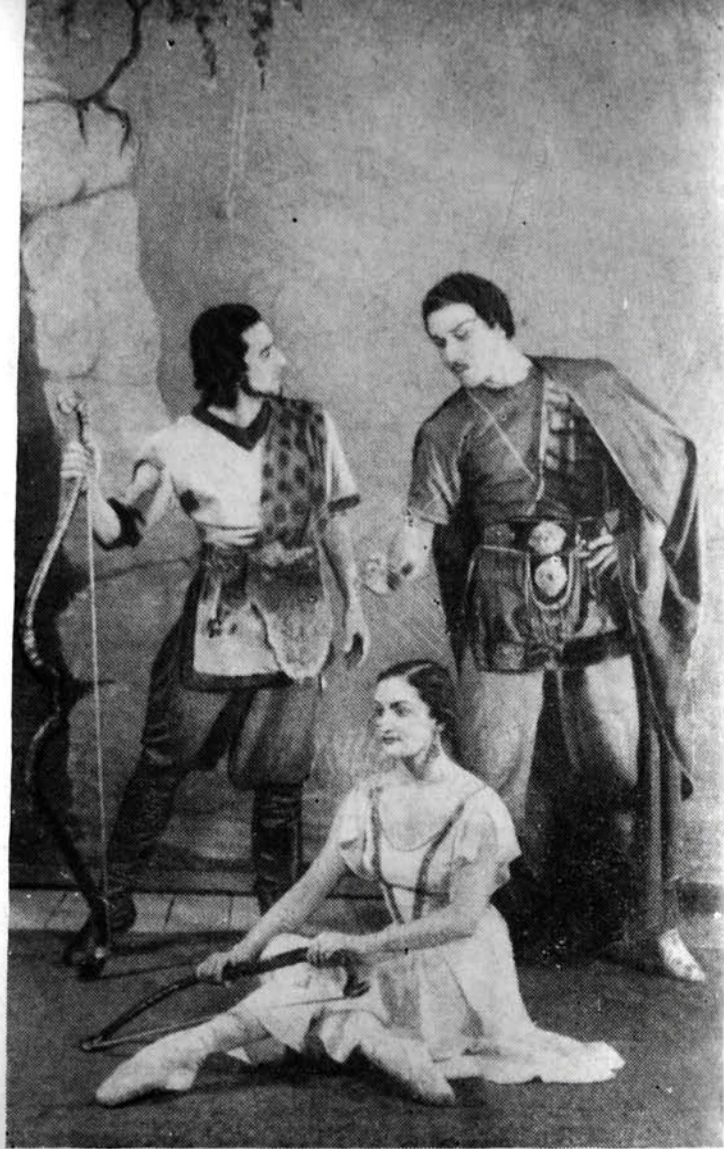
1-чи шәкил. Көзәлләр көзәли вә Бәһрамын дуети. «Једди көзәл». II пәрдә (Көзәлләр көзәли—Р. Ахундова, Бәһрам—Н. Красовски).

2-чи шәкил. Гызларын рәгси. «Җедди көзәл». II пәрде.

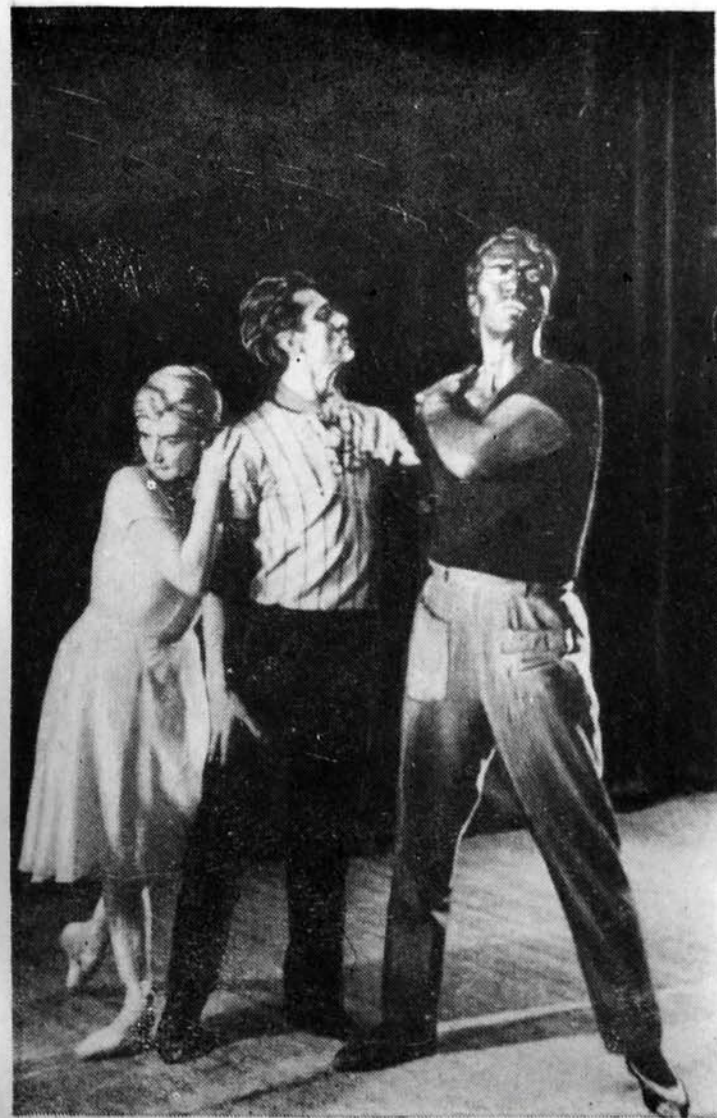
3-чү шәкил. Ајишә илә Мәнзәрин дуети. «Җедди көзәл». I пәрде (Ајишә—Л. Вәкилова, Мәнзәр—К. Баташов).

4-чү шәкил. «Җедди көзәл» балетинин I пәрдәсидән сәһнә (Ајишә—Л. Вәкилова, Мәнзәр— М. Мәммәдов, Бәһрам—К. Баташов).

3-чү шәкил. «Илдырымлы јолларла» балетинин II пәрдәсидән сәһнә (Сари—Л. Вәкилова, Ләһни—М. Мәммәдов, Мако—К. Баташов).

6-чы шәкил. Саринин вариасијасы. «Илдырымлы јолларла». II пәрдә (Сари—Л. Вәкилова).

7-чи шәкил. Сари илә Ленинин дуети. «Илдырымлы јолларла». II пәрдә (Сари—Н. Дудинскаја, Ленини—К. Серкејев).

8-чи шәкил. Китара илә рәгс. «Илдырымлы јолларла».
I пәрдә (Фанни—Р. Ахундова).

әсәрин мазмунуну нәгл едәсэн; әсәрин илк мән-
бәјинин идејаларындан, образларындан вә һадисә-
ләриндән илһам алараг, јени драматуржи лајиһә
јаратмаг зәруридир. Мүәллифин романына садиг
галмаг онун фикирләрилә разылашмаг, һәм дә
балет тамашасынын руһуна вә тәбиәтинә садиг
олмаг демәкдир“ (J. Слонимски). Беләликлә, әсәрдә
иштирак едән адамлар, о чүмләдән Ленинни
тәләбәлик досту Селија, онун атасы Исаак, Сем
кими орижинал, дәрин фачиәли образ вә башгалары
либреттода јохдур. Бүтүн бу адамларын либреттоја
салынмасы, шүбһә јохдур ки, әсәрдә јени дра-
матуркија хәтләринин јарадылмасына сәбәб олар-
ды. Либреттода зәнчи мүәллими Мако гәһрәманлыг
хүсусијјәти кәсб етмишдир. Сари романда Гертин
јохсул гоһуму кими гәләмә алынмышдыр. Лакин
әсәрдә:н фәргли олараг, либреттода Сари зүлмкар
ағ мүлкәдарын гызы кими верилмишдир. Бүтүн
бунлардан башга фәһлә гүввәси топланмасынын,
јә’ни сәфәрбәрлик сәһнәсинин либреттоја салынмасы
(бурада конфликтин ән әсас нөгтәләри ачылыр),
һабелә финал јүрүшү балетин ичтимаи әһәмијјә-
тини гүввәтләндирир.

„Илдырымлы јолларла“ балети үч пәрдәдән
ибарәтдир. Илк ики пәрдәнин „Евдә“ вә „Мәһәб-
бәт“ адландырылмасы романын мүвафиг һиссәлә-
ринин адларына ујгундур. Романын үчүнчү һис-
сәсиндә „Нифрәт“ адланан һиссә балетдә „Мүбаризә“
ады илә әвәз едилир. Бурада азадлыг вә сәадәт
газанмаг јолунда бүтүн манеәләри арадан галдыр-
маға гадир олан јенилмәз халг гүдрәти, гәзәби
өзүнү көстәрир. Халг јенилмәз бир гүввә илә
ајаға галхыр.

Бөјүк исте’дад саһиби олан бәстәкар Гара Гара-
јевни, мүасир проблемләрә, мүасир һәјат һадисәлә-

ринә һәмнишә һәссас мүнәсибәт бәсләјән бир сәнәт-кары үрәји өз халгынын дәрди илә дөјүнән мұәллим Ленинин ағ гыза бәсләдији фачиәли мәнәббәти һәјәчанландырмаја билмәзди. „Мүасир мүстәмләкә өлкәсиндә мәнәббәт уғрунда мүбаризә һәјатын өзү уғрунда мүбаризәдир; ики севән гәлбин чәсур, көрүнмәмиш һәрәкәти һәјатда һөкм сүрән һагсызлыгларә, мөвһумат вә чәһаләтә гаршы гәһрәман чағырыша чеврилди.“⁸ П. Абрахамсын романындакы мәнәли мүасирлик дујғусу, әсәрдәки мәнәббәт романтикасынын ән мүнүм ичтиман проблемләрлә әлагәси бәстәкарын диггәтини чәлб етмишдир. Гәһрәманларын тәлеји, вәтәнин вә халгын тәлеји әсәрдә өз әксини тапмышдыр.

Әсәрин партитурасында, мусиги драматуркијасында гәһрәманларын вә халгын инкишаф хәтләри бир-бирини тамамлајыр, Лени илә Саринин мәнәббәти шәхси конфликт чәрчивәсиндән чыхыр, ирги ајрылыгла, мүстәмләкә сијасәти илә мүбаризә мөвзусунун ифадәси олур.

Бәстәкар симфоник чәһәтдән бәјүк үмумиләшдирмә габилитетинә маликдир. Бу нөгтеји-нәзәрдән онун балетиндә халгын фачиәли мәнәббәт мөвзусуну ачыб көстәрмәси вә инкишаф етдирмәси диггәти чәлб едир. Балетдә динләјичиләри марагландыран даһа бир хәтт дә, көләлик зәнчирини гыран вә азадлыг уғрунда мүбаризәјә галхан Африка халгларынын бирлији дә дүшүндүрүр. Бу, сәһнәдә олдугча габарыг шәкилдә верилмишдир. Романда нәзәрдә тутулан мүбаризә хәтти әсәр гәһрәманларындан биринин сөзләриндә дүзкүн ифадә олунур: „Бизим бүтүн нәслимиз мүбаризә үчүн доғулмушдур... Бизим борчумуз халгымы-

⁸ Гара Гарајев, Мусиги һаггында бир нечә сөз. „Илдырымлы јолларла“ балетинин програмы. Л., 1958.

зын һәјаты уғрунда, көлә кими дејил, инсан кими јашамаг һүгугу уғрунда мүбаризә апармаг демәкдир...“. Гара Гарајевин балетиндә бу мөвзу истигамәтвәричи јер тутур.

„Советскаја музыка“ журналы јазмышдыр:

„Идеја мәзмунунун дәрин мәнәлилығы вә кәскинлији, әсәрин вәтәндашлыг пафосу, орадакы конфликтин фачиәлилији, халг рәгсләринин чошгун, тәбии ахыны, балетдәки драматуркија хүсусијјәтләри онун „симасыны“ мұәјјән едир.“

Балетин мусиги драматуркијасында ики чәһәт вардыр. Булар мүсбәт вә мәнфи гүввәләрин тоггушмасындан ибарәтдир. Гара Гарајевин јарәдычылығыны илк дәфә тәдгиг едәнләрдән Л. Карагичева јазыр: „Әсас формалар... мүсбәт гүввәләри үзә чыхаран лирик вә гәһрәманлыг фачиәсинин образлығыны мұхтәлиф шәкилдә көстәрмәјә хидмәт едир. Шәри, зүлмү вә инсана нифрәти көстәрән образлар (мүлкәдар Герт вә ону әһәтә едән адамлар)... башлыча оларәг әлә салмаг вә истәһзанын көмәји илә ачылыб көстәрилди“¹⁰. Балетин әсас мусигиси вә драматик хәтти Лени илә Саринин севки мачәрасыдыр. Лени вә Саринин мәнәббәти, онларын мәнәви аләминин зәнкинлији өз тәсир күчү илә үрәкләри әлә алан мелодияларда тәһәһүр едир. Онлар лирик дујғуларын долғунлуғу илә, түкәнмәз мелодик тәсир илә динамик шәкилдә көстәрилмишдир. Бу мусиги инкишафда верилмишдир. Ики севкилинин ән инчә дахили һиссләри дөрд дуәт-адажио вә соло нөмрәләриндә өзүнүн көзәл ифадәсини тапыр.

⁹ Л. Генина. Мүасир драм балетдә. „Советскаја музыка“, № 9, 1959.

¹⁰ Л. Карагичева. „Илдырымлы јолларла“ балетинин мусиги драматуркијасы. „Совет балет театрынын хәзинәси“ мәчмүәси, Л., 1962.

Гәһрәманларын мұхтәлиф шәкилдә үзә чыхан емосионал вәзијјәтинин ифадә едән вә мүрәккәб һиссләринин динләјичиләрә чатдыран һәр бир дуэт кениш сәһнәни тәмсил едир. Бу сәһнәләр ади балет-адажно чәрчивәсиндән кәһара чыхыр.

Әсәрин- мусиги драматуркијасында халг јарадычылығы сәһнәләрн олдуғча мұһүм јер тутур. Халгын образы һәртәрәфли вә инкишафда тәрәннүм едилмишидир. Бурада Ленинин достларыны, күләрүзлү тәләбәләри, гәсәбәдә јашајан меһрибан, сәһми адамлары, дәчәл мәктәбли ушағлары, Гертин евиндә һөкәрчилик едән шән, мәзәли хидмәтчи гадынлары көрүрүк.

Һадисәләрин инкишафы илә әлағәдар оларағ балетдә халг һәјатынын сәһнәләри һадисәләрин инкишафында даһа чох драматикләшидирилди, јени хүсусијјәтләр кәсб едир. Белә ки, мулатларын вә гараларын „сәфәрбәрлик“ рәғси сәһнәсиндә кизли бир гүввә ашкара чыхыр, етираз вә наразылығ һиссләри өзүнү көстәрир. Әсәрдә бу мөвзу финал јүрүшүндә жүксәк сәвијјәдә чатыр.

Халгын коллектив образы илә јанашы оларағ, онун ајры-ајры нүмајәндәләри: намуслу, икид Мако (зәнчи мүәллими), Ленинин изтираблар чәкән аңасы Лиззи, мәгрур Фанни вә башгалары бөјүк мәнәб-бәтлә тәрәннүм едилмишидир.

Партитуранын сәһифәләриндән чоху тәбиәт мәнзәрәләринин поезијасы илә долудур. Учсуз-бучагсыз Африка дүзәнликләринин көзәлликләрини ачыб көстәрән мусиги һеч дә тәсвири әһәмијјәти илә фәргләнмир. Африка дүзәнликләринин мөвзусу әсәрдә үлви вәтән аңлајышыны өзүндә бирләшидирир. Һеч тәсадүфи дејилдир ки, бу мөвзу Африка халғларынын азадлығ уғрунда мүбаризә јүрүшү мусигисинин интонасијаларына бағлыдыр.

Мүстәмләкәчиләрин образлары балетдә аз фәр-диләндирилмишидир. Бу ис вә зоракылығла мәш-ғул олан дүңја кобуд, нифрәт ојадан, амансыз мөвзуларла- „мүстәмләкәчиләрин аккордлары“, Гертин лејтмотиви вә истәһзаедичи маршларда характеризә едилди.

Балетин һадисәләри чохлаңлы шәкилдә инкишаф едир. Бу исә лирик-романтик, жаир-мәишәт, јумор вә гәһрәманлығ, ејни заманда истәһза-фачиә сәһнәләринин дәјинмәсиндә өзүнү көстәрир.

Лејтмотивләрин өзүнә мөхсус системи мусиги драматуркијасынын инкишафы һөғтеји-һәзәриндән олдуғча гүввәтлдирир. Балетдә бу мелодијалар психоложи характери ачмағда, һабелә мәнзәрәләрин тәсвириндә мұһүм рол ојнајыр. Бунунла јанашы, гәһрәманларын мәһвијјәти ачыр. Ики севки мөвзусу мұһүм јер тутур. „Бунлардан бири севинчли вә пак хәјаллар кими инсаны ганадландыран парлаг вә үлви һиссләрлә әлағәдардыр; дикәри исә Лени вә Саринин мәгрур, јенилмәз вә фачиәләрлә мәнкум олан севкисини ифадә едир, гызғын һәјати һиссләрлә долудур“.¹¹

Саринин валсы севки мөвзусуна олдуғча јахындыр, „Китара илә рәғс“ лирик мөвзулара аиддир, „Тәләбә маһнысы“ достлуг вә һәмрәјлији тәрәннүм едир. Вәтән мөвзусу Африканын сакит дүзәнликләриндә инсан кими јашамағ истәјән инсанларын тәсвиридир. Ленинин балетдә мәрданә мелодијалары Африка халғларынын һәјатыны тәмсил едир. Һәјат ешги илә долу олан мөвзулара гаршы балетдә нифрәт вә горху, халгын дәрд вә изтираблары, мүстәмләкәчиләрин вә о чүмләдән Гертин мөвзулары гојулур. Лејтмотивләр даими инкишафда,

¹¹ Л. Карагичева. Көстәрилән мәгаләси.

җенилэшмәдә верилмишдир; онлар полифоник шәкилдә бағланыр, мүбаризәјә гошулур вә с.

Гара Гарајев истәр соло, истәрсә дә тә'сирли ансамблла ифадә олуанан ән'әнәви классик рәгсләрдән мәһарәтлә истифадә едир, бүтөв бир сәһнә јарадыр, ајры-ајры нөмрәләрин гурулушунда мусиги сәнәтинин классик формаларындан, классик балет сүиталарынын принципләриндән маһиранә истифадә едир. Бүтүн буларга бахмајараг, бәстәкар көһнә, ән'әнәви формаларга јени һәјат нәфәси верир, онларын әсасыны тәшкил едән түкәнмәз имканлары јени бир шәкилдә ачыб көстәрир. Балетин мусигиси олдугча тәкмилләшмиш һиссәләрә бөлүнмүшдүр. Г. Гарајев балет сәнәти гурулушунда бу принципі горујуб сахлајыр, ејни заманда онлары чәсарәтлә бирләшдирир, тә'сирли сәһнәләр јарадыр, онлары гаршылыгы инкишафда тамамлајыр.

„Илдырымлы јолларла“ балетиндә бәстәкарын көзәл мелодик истәдады, ифадәли вә орижинал һармоник мусиги дили, зәнкин оркестр бојалары, тембрләрдән истифадәдә, онлары ујғунлашдырмагда ихтирачылыгы бачарыгы хүсусилә өзүнү көстәрир.

„Илдырымлы јолларла“ дәрин мә'налы, јениликчилик һиссилә бәстәләнән әсәрдир. Јениликчилик тәкчә әсәрин мөвзусунда дејилдир. Јениликчилик әсәрин либреттосунда да, хүсусән мусигисиндә дә өз изаһыны тапыр.

Г. Гарајев Чәнуби вә Мәркәзи Африка халгларынын фолклоруну, һәјатыны, мәишәтини вә тарихини узун мүддәт өјрәниб тәдгиг етмишдир. Бәстәкарын гејдләриндә бу сөзләри охујуруг: „...Чәнуби Африканын халг мусигиси олдугча орижиналдыр, демәк олар ки, мусиги әдәбијјатында һәләлик дәриндән өјрәнилмәмишдир. Мүасир Гәрб

мусигисинә кәлдикдә, бу мусигидә Чәнуби вә Мәркәзи Африка халгларынын фолклорундан дүзкүн истифадә едән әсәрләрә раст кәлмирик. Биз бурада, әксәр һалларда, өз гејри-адилији илә усаныб быгмыш динләјичиләрин холуна кәләи „әдвигәли екзотикаја“ ачыгдан-ачыга марагы, јахуд әјләнчәли чаз формаларында зәнчи мусигисинин бајагылашдырылмасыны мүшаһидә едирик“. Шүбһәсиз ки, бу вә ја дикәр јол бәстәкарын јарадычылыгы үчүн әлверишли дејилди. Белә бир мүһүм јарадычылыгы ишиндә мүхтәлиф халгларынын мусигисини бүтүн хүсусијјәтләри илә өјрәнмәк, дәрк етмәк, рус классик мусиги устадларынын јарадычылыгы принципини гаврамаг бәстәкара сон дәрәчәдә бөјүк көмәк етмишдир. Көркәмли симфонијачы, мусиги драматуркијасынын инчәликләринә дәриндән-дәринә бәләд олан, театр сәнәтинин хүсусијјәтләрини һәссаслыгла дујуб дәрк едән Гара Гарајев „Илдырымлы јолларла“ балетиндә Африка халгларынын зәнкин вә түкәнмәз милли фолклоруну тамамилә јени тәрздә шәрһ вә тәрәннүм етмишдир. Бәстәкар демәк олар ки, мисаллардан вә нүмунәләрдән истифадә етмәмишдир. О, балетин мусиги руһуну өз јарадычылыгы ахтарышлары сајәсиндә Африка мусигисинин сәчијјәви интонасијалары вә ритмләри илә зәнкинләшдиришдир. Чәнуби вә Мәркәзи Африканын мусиги тәфәккүрүнү дәриндән дујан, ону гаврајан бәстәкар мусиги фолклорунун халг тәрәфиндән ифадәси әсасында мусиги-хореографик тамашанын симфоникләшдирилмиш формаларыны јаратмага наил олмушдур.

„Илдырымлы јолларла“ јалныз мулатларын һәјатындан алынмыш сүжетдә ади балет дејилдир. „Бу, мулатларын мүдафиәси балетидир, онлары көлә едәнләрә гаршы, дәриси мүхтәлиф рәнкдә олан адамларынын охујуб инсан олмасы вә өз хал-

гыны севмәси, бхутмасы угрунда, бир-бирини севмәси угрунда балетдир. Буну һәр шејдән әввәл балетин мусигиси сүбут едир, чүнки бу мусигинин хүсусијјәтләри Африка халгларынын халг инчәсэнәтинин хүсусијјәтләридир. Тәһриф едилмиш, ејбәчәрләшидирилмиш һалда чаз мусигисиндә һәмишә көрмәјә адәт етдијимиз о хүсусијјәтләр балетдә олдуҗа нәчибанә сурәтдә тәрәннүм олунмуш вә бөјүк симфоник үмумиләшидирмә сәвијјәсинә галдырылмышдыр. Белә бир әсәри сәнәткарын сојугганлылығы илә јаратмаг мүмкүн дејилдир. Бурада зәнчиләрин әзабларына вә мүбаризәсинә һәссас мүнәсибәт бәсләјән бөјүк сәнәткарын одлу үрәји тәләб олунур¹².

Лакин балет јалныз она көрә гүввәтли дејилдир ки, онда Африка мусиги фолклорунун интонасијалары вә ритмләри үзви сурәтдә дәјиширилиб өзкә шәклә салынмышдыр. Әсас мәсәлә бәстәкарын јарадычылыг гәләминин орижиналлығы вә тәбиилијидир. Г. Гарајев Азәрбајчанын һәгиги, милли бәстәкарыдыр. Бу, бүтүн әсәр боју һисс олунур.

Г. Гарајев јазмышдыр: „Мән өз әсәрим илһамлы, е'чазкар мусигиси совет мәдәнијјәтинә бөјүк, сон дәрәчә гијмәтли һәдијјә олан зәманәмизин көркәмли бәстәкарларындан бирисинә—С. Прокофјевин хатирәсинә итһаф едирәм.“ Бу итһаф јалныз бәстәкар С. Прокофјевә дәрин һөрмәт вә мәһәббәт әләмәти дејилдир, һәм дә совет мусигисинин ән көркәмли устадынын сәнәткарлыг принципләринә Г. Гарајевин мүһүм јарадычылыг јахынлығынын сүбутудур.

„Илдырымлы јолларла“ балетинин ики сәһнә редаксијасы мөвчуддур. Икинчиси С. М. Киров

¹² Л. Генина. Көстәрилән әсәри, сәһ. 89.

адына Ленинград Опера вә Балет Театрынын ејни коллективи тәрәфиндән (гурулушчу груп: балет-мејстер-гурулушчу К. Серкејев, рәссам В. Доррер, дирижор Е. Грикуров), сонра исә башга театрлар тәрәфиндән һәјата кечирилмишдир.

Икинчи редаксијада дәјишиклик икинчи вә хүсусән үчүнчү пәрдәјә аид олмушду. Белә ки, Гертин евиндәки сәһнә тамам көтүрүлмүшдүр, икинчи пәрдәнин биринчи шәкли јени редаксијада бир гәдәр ихтисар едилмиш вә ики јерә бөлүмүшдүр, ондакы сәфәрбәрлик сәһнәси инди үчүнчү пәрдәнин башландыгы ајрыча шәкилдир.

Әсәрин икинчи редаксијасы лакониклији, сәһнә һадисәләринин даһа да јығчамлылығы илә чазибәдардыр. Мадам ки, балет бүтүн театрларда бу сәһнә редаксијасы әсасында тамашаја гојулур, биз дә бу редаксија үзәриндә дајаначағыг.

БАЛЕТИН МӘЗМУНУ

Балетин кичик мүгәддимәсиндә динләјичи әсәрин идејасыны вә әһвали-руһијјәсини дујур. Бу мүгәддимә көрдүјүмүз балетләрдәки мүгәддимәләрдән фәргләнир.

Мүгәддимәнин биринчи бөлмәсиндә ики гүввә: дағыдыб мәһв етмәк вә севиб-севилмәк образлары бир-бирилә тоггушур. Бу, мүстәмләкәчиләрин темасы вә һәјәчанла сәсләнән, үрәк титрәдән ифтихар һиссилә долу мәһәббәт темасыдыр (1-чи вә 2-чи мисаллар).

Мүгәддимәнин икинчи бөлмәси П. Абрахамсын романындан көтүрүлән сөзләр әсасында тә'сирли вокал ариозосудур! „Јер үзүнүн ушаглары, зәманәмизин нәғмәләрини охујун, нифрәтдән дејил,

Dramatico

Piu mosso

1-чи мис.

Adagio

2-чи мис.

дүшмәнчиликдән дежил, мүһарибэдән дежил, мәһәббәг нәгмәси охујун, охујун!" (3-чү мисал). Бу ариозо бүтүн әсәрә өзүнә мәхсус епиграфдыр, чүнки Г. Гарајевин „Илдырымлы јолларла“ балети мәһәббәт һаггында гүдрәтли маһныдыр.

40.

Moderato Assai

p dolce

По-те-песнь на-ше го-вре-ме ни-е-ги зем-ли

3-чү мис.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ. ЕВДӘ

Ев сәнин бүтүн һәјатынын әсасыдыр. О јердир ки, илк дәфә ишыг көрмүсән, Јемәјин дадыны билмисән вә шејләри танымағы өјрәнмисән. Ев.

П. Абрахамс.

Биринчи шәкил. Чәнуби Африка шәһәриндә мејдан. Кичик мејханәдә мөһкәм достлуг телләри илә бир-биринә бағланан, дәриләри мүхтәлиф рәнкли кәнчләр—тәләбәләр шадлыг едир. Мусиги чанланманы, сәрбәст чалыб-чағырмағы ифадә едир. Ленни тәләбәләрә гошулур, О, университети битирмәк әләмәти олан палтар кејмишдир. Ленинин әсил Чәнуби Африка мелодиясына

41

әсасланан мелодијасы бу кәнчин шән руһуну вә хош үмидләрини характеризә едир. Видалашмаг вахты чатыр. Ленни севимли „Тәләбә маһнысы“ны охумаға башлајыр. Хор ону тәкрар едир (4-чү мисал). Бу чошгун вә ејни заманда арзу вә хә-

4-чү мис.

јалларла долу маһны достлуғун рәмзинә чеврилир. Вағзал. Тәләбәләрдән бирини вагондан јерә атымышлар. Дәмирјол нәзарәтчиси гара зәнчијә хатырлатмышдыр ки, ағлара мәхсус вагонда она јер јохдур. Чаванларын үзүндә кәдәр вә наразылыг дујулур. Бурада илк дәфә мусигидә горху вә ағ чәнаблара нифрәт темасы өтүб кечир (5-чи мисал).

5-чи мис.

Јенә дә тәләбә маһнысы учалыр. „Шадлыг ет, гәм чәкмә! Ирәли вә ирәли!“ Гатар тәрпәнир, Ленини мәһнул кәләчәјә доғру апарыр.

Икинчи шәкил. Ёјранедичи мәнзәрә мусигиси. Тәбиәти тәрәинүм едән бу мусигидә Африка дүзәнликләринин мәнзәрәси тәсвир олуноур. Сакит кениш әнкинликләри, саф вә парлаг һаваны, тәзә ачылан сәһәрин хош әтрини дујурсан. Дүзәнликләр мелодијасы халг чалғы аләтләринин пәсдән чалмасына јахындыр (6-чы мисал).

6-чы мис.

Учсуз-бучагсыз доғма дүзәнликләрә мәфтун олан Ленни һәдсиз дәрәчәдә хошбәхтдир. О, доғма кәндиңдәдир. Јенә дә евиндәдир. Ушаглар ону јахшы кејинмиш ағ чәнаб һесап едирләр. Ленини чәтинликлә онлары шүбһә вә тәшвишдән гуртарыр вә ојуна чәлб едир. Сәс-күјү ешидән јорғун бир гадын евин астанасында көрүнүр. Гадын чентлменә баш әјир. Елә бу анда оғлунун күчлү голлары арасына дүшүр. Ленини бир ушаг кими еһмалча вә нәвазишлә анасыны силкәләјир, сонра башыны онун дизләри үстә гојур. Ушаглыгда белә едәрди. Инди о, һәјатын әзаб вә мәшәггәтләринә дөзән анасындан күчлү вә мүдриқдир. Ленинин

анасы илэ бирликдэ дуэт мусигиси јаныглыдыр, лирикдир, санки инчэ ана лајласыдыр.

Бүтүн кәндэ хәбәр јајылыр, һәмјерлиләри Ленни илэ таныш олмаға чан атыр. Сүр'әтли мусигидә санки кәндлиләрин мүхтәлиф дәстәләри тәгдим олунар: гоча ваиз дэ (о, чоҳдан бәри өз адамларыны савадлы көрмәк истәјир), Ленинин јашыдлары да, гоча арвадлар да, балача гызлар да бурададырлар. Онлар кәнч мүәллимин шәрәфинә шәнлик кечирмәјә бөјүк һәвәслә һазырлашырлар.

Тонгаллар јаныр. Бајрам шәнлији башланыр. Көзәл Фаннинин әлиндәки китара чинкилдәјир. „Китара илэ рәгс“ партитуранын ән јахшы лирик сәһифәләриндән биридир (7-чи мисал). Мусигидә хәфиф бир үзүнтү, чошгун хәјал, көнүлләри охшајан инчәлик вә кизли бир еһтирас дујулур.

7-чи мис.

Рәгсин орта һиссәсиндә һиссләрин ојаныб тәдричән күчләнмәси һәјәчанлы јүксәлишә галхыр. Бурада мүәллиф ушаглыгда ешитдији Чәнуби Америка мелодијасындан истифадә етмишдир.

Лиззи гардашынын чамаданыны ешәләмәјә имкан тапмышдыр. Гардашынын она һәдијјә кәтирдији бәзәкли шлјапа гызы валеһ едир. Лиззинин зарафатјана вариасијасында ушаглыг севинчи, дәчәллик вә кәләкбазлыг верилир. Зәрбли мусиги аләтләринин сәдалары үмуми коллектив рәгсин башландығыны билдирир. Кичик барабанын дәјишилмәјән ритми фонунда кларнет мелодијасы сәсләнир. Бу, әсил Чәнуби Африка һавасыдыр. Бәстәкар зәнчиләрин бәдән һәрәкәтләринин сәчијәви хүсусијјәтләрини мусиги дили илэ чанландырыр. „Үмуми рәгс“ вариасија формасында јазылмышдыр. Һәр бир вариасија мелодијаны јени вәзн-әһәнк вә тембр формасында тәкпар едир.

Тәдричән мусиги динамикләшир, шәнлик артыр, һәр шеј аловлу рәгсин һөкмүнә табе олар. Шәнлијин гызғын чағында ағ мүлкәдар Герт Вилјер онун тәсәррүфатыны идарә едән Вилчон вә Смитин мүшајиәти илэ кәндиң мејданына кәлир. Әввәлчә онлары һеч кәс көрмүр. Лакин Гертин сәрт бахышлары алтында рәгс шәнлији позулар. Мүс-тәмләкәчиләрин темасы, Гертин лејтмотиви ешидилир. Кәнд әһалиси горха-горха онун гаршысында баш әјирләр. Јалныз Ленни мәғрурчасына дајаныр. Нә Гертин амансыз бахышы, нә Смитин тәһгири (Леннинин шапкасыны вуруб башындан кәнара атыр) кәнчин мәрд ирадәсини гыра билмир. Бу кичик, кәркин сәһнә Гертин Ленни илэ тоггуш-масыны чанландырыр. Ленни тәһлүкә гаршысындадыр. Өз сәһиркар чазибәдарлығы илэ көзәл Фанни хәлвәтчә онларын арасына кирир, еһтираслы рәгси илэ Гертин башыны гатыр, фикрини јајындырыр.

Фыртына сакитләшир, лакин бу фыртына Ленинин башы үзәриндә һәмишә гопа биләр.

Үчүнчү шәкил. Кичик оркестр мүгәддимәси ики хәтдән ибарәтдир. Бири Гертин, икинчиси эзаблар темасыдыр (бу „Халгын фачиәли талеји“ мөвзусу кими балетдә дәфәләрлә тәзаһүр едир).

Кечәнин гаранлығы дүзәнликләрин тәпәли сәт-һини бүрүмүшдүр. Ленни өз гаҗғысы, фикри вә хәјалы илә бураја кәлмишдир. Чаван мүәллим бурада чәтинликләрә раст кәлмәли олачагдыр. „Леннинин рәгс монологу“ бүкүнкү һадисәләрин әкс-сәдасы кими сәсләнир. Таныш мелодијалар—каһ Леннинин, каһ үмуми рәгс мелодијасы, каһ Гертин темасы, каһ да „Тәләбәләр маһнысы“ учалыр. Бирдән Леннинин башына ағыр зәрбә ендирирләр. Вилчон вә Смит баш әјиб табе олмајан зәнчијә ибрәт дәрси вермәк истәјирләр. Ленни јерә сәрилик. Киминсә аддым сәсләри „асајиши бәрпа едәнләри“ горхудур. Онлар гаранлыгда көрүнмәз олулар. Атәш бөчәјинә охшар ишылты көрүнүр. Бу, електрик фанары илә јолуну ишыг-ландыран мүлкәдарын гызы Саридир. „Саринин чыхышы вә монологу“—бу мусигидә Саринин характери, сәрбәстлији, онун кәнчлик әһвали-руһиј-јәси тәсвир едилер. Бундан сонра тәбии шаиранә валсда гызын хәјалларла долу, мә’налы тәбиәти ачылыр. Валс мелодијасы ахычыдыр. Сәлис аһәнк, сәрбәст сүр’әт рәгси хүсусилә чазибәдар едир. Бирдән гыз һушуну итириб јерә сәрилән Леннини ајаглары алтында көрүр. Оркестрдә мүстәмләкә-чиләрин амансыз лејтмотиви, сонра нифрәт вә горху мотиви курлајыр. Горху изтирабла әвәз олунар. Леннинин үзүнү фанарлар ишыгландыр-дыгда гыз дәһшәт ичиндә кери чәкилик.

„Бәли, мән гарајам! Гарајам! Гатил чағырын, мәни дөјүн! Сизи лә’нәтә кәләсиниз“. Драматик дуәтдә Саринин һәјәчан вә изтирабы Леннинин

гәзәбли е’тиразына, лә’нәт вә нифрәтинә гаршы гојулур. Тамамилә күчдән дүшән Ленни јерә сәрилик. Саријә сәмими һиссләр һаким олур. О, шарфыны көтүрүб Леннинин јарасыны баглајыр вә кедир. Бурада Леннинин ән көзәл лирик мело-

8-чи мис.

дијаларындан бири ешидилер. Бу, јаранан вә сонра исә һәр шејә галиб кәлән мәһәббәт, јүксәк вә үлви мәһәббәт мелодијасыдыр (8-чи мисал).

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Онларын мәһәббәти он-лары буховлајан зәнчир-ләри гырмаг сә’јләринин рәмзидир... Мәһәббәт ин-санын көзүнү ачыр, о һә-гигәти сүбут едир ки, дәрисинин рәнкиндән асылы олмајараг, инсан һәмишә инсандыр... Мә-һәббәт инсана мүбаризә етмәк гүввәси бәхш едир.

П. А б р а х а м с

Биринчи шәкил. Кәнд мејдаһында мәктәб. Ушагларын көзләри Леннијә зилләнмиш-дир. Оркестр мүгәддимәси арасы кәсилмәјән се-

винчли һај-күјү тәсвир едир. „Мәктәб мусигиси“ ешидилір. Бәстәкар инчә јуморла дәчәл ушаглары, марагланан јенијетмәләри чанландырыр. Будур, бирдән мүстәмләкәчиләрин кәскин аккордлары мусигијә гарышыр, „горху вә нифрәт темасы“ сәсләнир. Ағ чәнаб мүәллими өз јанына чағыртдырыр. Ленни мүлкәдарын евинә кедир.

Гошшу кәнддән зәнчи мүәллими, Ленинин университет досту Мако өз шакирдләринин арасында мәктәбә јахынлашыр. Мулатлар вә гара ушаглар бир-бирилә көрүшмәјә чан атырлар. Лакин ваиз (дин хадими) мулатлара гараләра гошулмаға ичазә вермир. „Аллаһ ағлары, мулатлары вә гаралары јаратмышдыр. Аллаһын бу ирадәси онун үчүндүр ки, биз ајры-ајры олаг“. Лакин Мако бу нәзәријјә истәһза едир вә ушаглар јенә дә биркә рәгсә башлајырлар.

Ленни пәрт һалда гајыдыр. Герт мәктәби бағламаға әмр етмишдир. Фикрә далан Ленни әтрафында һеч кәси көрмүр. Будур, Маконун охудуғу таныш „Тәләбә маһнысы“ны ешидир. Достлар гучаглашырлар. Бундан сонра икиликдә ағ чәнабларла мүбаризә асан олачаг! Ленни вә Маконун чәсур мусигисиндә онларын достлуғу ифадә едилір.

Ленни тәк галыр. О, фикирләрә гәрг олмушдур. Сари јаваш-јаваш јахынлашыр. Онлар хејли мүддәт көзләрини бир-бириндән ајырмадан бахышырлар. Әввәлчә һиссләрини бүрузә вермирләр. Лакин мусиги үрәкләриндә кизли сахламаға чалышдыглары һиссләри үзә чыхарыр. Јүксәк мәһәббәт темасы әввәлчә сакит, сонра кетдикчә тә’сирли сәсләнир. Бу, психоложи чәһәтчә олдуғча мүрәккәб дуетдир. Ленни онлары бир-бириндән ајыран учурумуну ајдын көрүр: О, бүтүн гүввәсини топлајараг Саринин чыхыб кетмәсини тәләб едир.

Ағ чәнабларын гара нөкәрләри јашајан бир кәнддә онун нә иши ола биләр. Сари бу тәләби тәһгир һесаб едир вә чәлд гачыб кедир. Мүстәмләкәчиләрин габа мусигиси арзуларла долу олан бу көзәл мусигини сусдуруп.

Ленни гызын далынча јүјүрүр: о, гызы гајтар-малыдыр! Бу вахт анасы оглунун ајагларына дүшүр. Ленни ағ гыза бахмамалыдыр. Бу мәһәббәт бөјүк мүсибәт төрәдәр. Ленни Сарини унудачағыны анасына вә’д едир. Лакин мәһәббәт јенилмәздир. Мусигидә јенә мәһәббәт мелодијасы учалыр.

Икинчи шәкил. Гертин еви. Мулат гызлар бағда ишләјирләр. Онларын јајын үзүчү истисиндә јорулуб әлдән дүшдүкләри мусигидә ифадә едилір. Ахшам чағы онлар әјләнмәјә башлајырлар. Гертин јахынлашдығыны көрән Фанни нәш’әләнән рәфигәләрини дајандырыр.

Гызлар дағылышырлар. Саһибкар Фаннинин габағыны кәсир. О, кетмәјә имкан тапмыр. Ағанын бахышлары ијрәнчдир. Фанни вә Гертин кичик дуети бир тәрәфдән һејвани еһтирас һисси, диқәр тәрәфдән ону рәдд етмәк кими зиддијјәтли темалар үзәриндә гурулмушдур. Фанни Гертин чајнаглы голлары арасындан гуртармаг үчүн онун әлини дишләјир. Һирсләнән Герт ону вурмаг үчүн әлини јухары галдырыр. Бу ан кәлиб чыхан Сари ону дајандырыр. Ата вә гыз кедирләр.

Хидмәтчи гызлар јенә дә ојнамаға башлајырлар. Гуллуғчу гызларын үмуми рәгсиндән, үч гызын вариасијасындан (дәчәл, ағыр вә чошгун) вә кодалардан (Ларри вә бүтүн гызлар) ибарәт кениш рәгс давам едир. Бу вариасијалардан һәр бири характер вә гызғынлыг е’тибарилә мүхтәлиф олан үч гызын парлаг, конкрет тәсвиридир. Рәгсләрдә Чәнуби Африка халгларынын зәнкин мусиги фолк-

лорунун интонасија гурулушу, сәчијјәви мелодик кушәләри, вәзн-ритмик дүстурлары өз әксини тапмышдыр.

Бүтүн ев хидмәтчиләри кефә гошулмушлар. Мусиги кетдикчә даһа чанлы вә сүр'әтли характер кәсб едир. Гызлар шән, шух бир һалда балынч үзүнү Ларринин башына кечирирләр. Тәсадүфән евдән чыхан Сари илә үз-үзә кәлән Ларри ону әлләри үстүнә көтүрүб рәгсдә фырланмаға башла-йыр. Мулат хидмәтчисинин һәјасызлығындан һид-дәтләнән Сари балынч үзүнү онун башындан чыхарыб, үзүнә силлә вурур. Хидмәтчиләр горхуја дүшүр. Сари өзү дә хәчаләт чәкир. Гыз мулат кәнчинә әл галдырмышдыр. Ахы, Ленни дә му-латдыр.

Узагдан бизә таныш олан „Китара илә рәгс“ мелодијасынын сәдасы ешидилир. Саринин чошгун мәнһәббәти онун мән'налы валсында өз ифадәсини тапыр. Биз бу рәгси биринчи пәрдәдә динләмишик. Инди исә рәгс даһа кәркин сәсләнир вә мәнһәббә-тин тәнтәнәли мөвзусуна чеврилир. Сари онларын илк көрүш јери олан дүзәнә кетмәјә чан атыр.

Үчүнчү шәкил. Оркестр мүгәддимәси Африка дүзәнлијинин мәнзәрәсини тәсвир едир. Икинчи шәкилдәки илк башланғыч бу мусигинин әсасыны тәшкил едирсә дә, руһу е'тибарилә башга тә'сир бурахыр. Үрәксыхычы бүркүлү кечәдир. Мусигидә һәјәчан дујулур. Оркестрин илк сәда-лары, бу әһвали-руһијјәни кәркинләшдирир. Будур, севки мелодијасы учалыр. Сари севкилисинин јанына кетмәјә тәләсир.

Ленни дәрин фикирләрә далмышдыр. Ики јол арасында галмаг кими дәншәтли үрәк ағрысы она һаким олмушдур. Сарини көрдүкдә Ленни бүтүн гүввәсини топлајараг кетмәк, узаглашмаг истәјир

Анчаг Сари она јанашыб нәвазиш көстәрир, кет-мәјә гојмур. Ленни әлләри илә үзүнү өртүр. Нә гәдәр севирсә севсин, ағ гыза бахмаға, онунла үнсијјәт бағламаға һаггы јохдур. Оркестр аста-аста чалыр, јүксәк мәнһәббәтин зүмзүмә илә ахан ва-леһедичи мелодијасы ешидилир. Үрәкләри фәтһ едән бу мусигини јарпагларын хышылтысында, шәффаф һавада, тәбиәтин гојнунда дујуб дәрк едирсән.

Адажио — мәнһәббәт һаггында илһамлы симфоник поемадыр. Бәстәкар чошгун исте'дады илә гәһрә-манларын емоционал вәзијјәтинин ән инчә нөгтәлә-рини мусигидә фөвгәл'адә һәссаслыгла ифадә едир.

Илк мәнһәббәт мөвзусу бу адажионун әсасыны тәшкил едир: өз көзәллији вә ифадәлилији е'тиба-рилә һејран едән әсас партија вә фачиәли бојаларла долу мәнһәббәт мөвзусу. Балетдә дәфәләрлә бәстә-ләнән јүксәк мәнһәббәт мөвзусу бунунла јанашы кедир. Дует бу ики мөвзунун инкишафы үзәрин-дә гурулмушдур. Әсас мөвзу мүхтәлиф шәкилдә дәјишәрәк, каһ јүнкүл, зәриф рәгс, каһ еһтираслы драматик монолог характери кәсб едәрәк сүр'әтлә инкишаф едир. Тәкрар чалынан мусигидә һәр ики

9-чу мис.

мөвзу гүввәтли оркестр ифасында тәнтәнәли мә-
һәббәт һимни кими гулагларда чинкилдәјир.

Ленни башыны Саринин дизи үстүнә гојуб
ширин хәјаллара гәрг олур. Шаиранә лај-лај му-
сигисиндә инчә бир нәвазиш вар (9-чу мисал).
Дүзәнә кәзмәјә чыхан Мако бураја кәлир.
Сонра „күт“ кәскин истехза маршы алтында сәр-
хош Вилчон вә Смит аддымлајыр. Мако онларын
диггәтини Ленни вә Саридән ајырараг, амансыз
зәрбәләри өз өһдәсинә кәтүрүр. Макону дөјүрләр.
О, ағ чәнаблара лә'нәт вә нифрәт јағдырыр.

Оркестрдә горху вә нифрәт сәдалары учалыр.
Ленни вә Сари миннәтдарлыгла Макоја әл верир-
ләр. Достлуг дујғулары кәнчләрин бу кечә көрү-
шүнү мөһкәмләндирир.

ҮЧҮНЧҮ ПӘРДӘ. МУБАРИЗӘ

Мулат кәнчин ағ гызы
азад сурәтдә севмәси вә
онларын севкисини һеч
кәсин чинајәт сајмамасы
угрунда мүбаризә еднн.
Сиз бунула өз халгы-
ныза хидмәт етмиш олар-
сыныз-

П. А б р а х а м с

Биринчи шәкил. Оркестр курлајыр.
Марш бајрамсајағы сәсләнир. Ағлар плакат апа-
рырлар. Бу плакатын үстүндә күләр үзлә бахан
зәнчиниң шәкли вар. Фәһлә гүввәси кими сәфәр-
бәрлијә алыннар шәһәрә кәлмишләр. Онларын
јола салынмасыны халг бајрам кими гејд едир.

Кениш сәһнә (сәфәрбәрлик сәһнәси) бир нечә
нөмрәдән: чағырыш маршы, мулатларын рәгси вә
гараларын рәгсиндән ибарәтдир.

Мулатларын вә гараларын рәгсләри фолклор
нүмунәләринә јахындыр. Ритм бојалары кәскин
сурәтдә гүввәтләнән, дәфәләрлә тәкрат олунан
бу рәгсләр кичик мелодијалар үзәриндә бәстәлән-
мишдир. Онлар һипноз тә'сири ојадыр, кизли
тәбии гүввә кими сәсләнир.

Фәһләләри сәфәрбәрлијә аланлар мулатлар вә
гаралар арасына бирчә јорған үстүндә дүшмәнчилик
тохумлары сәнирләр. Онларын арасында мүбаһисә,
чахнашма дүшүр.

Мако вә Ленни фикирләри чапдырылан адам-
ларын башына ағыл гојмаға чалышырлар. Анчаг
буна мүвәффәг олмурлар. Артыг мүстәмләкәчи-
ләрин гызышдырдығы гырғынын гурбаны олан
ики чәсәд јерә сәрилмишдир. Горху вә нифрәт
мусигиси аһәстә сәсләнир. Лакин бу мусигидә
кизли бир гәзәб вә е'тираз дујулур.

Икинчи шәкил. Дүзәнләр үзәриндә
туфан гопур, мусиги кәркин сәсләнир. Тәсвири вә
психоложи әһвали-руһијјә, арабир көј курултусу,
горху вә нифрәт нидалары мусигидә әкс олунур.
Шиддәтләнән тәбии фәлакәт севәнләрини чошгун
һиссләри илә бир сәсләнир. Онлар бурадан гач-
мағы, инсан ләјагәти онун дәрисинин рәнки илә
мүәјјән едилән бу боғучу чәһәннәмдән гуртармаг
фикринә дүшмүшләр.

Ленни бөјүк сәбирсизликлә Сарини көзләјир.
Гыз кәлир. Инди һеч бир гүввә онлары бир-би-
риндән ајыра билмәз. Мүстәмләкәчиләрин кәскин
аккордлары севки мелодијасына хәләл кәтирир.
Бир даһа кәскин аккордлар ешидилир. Көзләнил-
мәдән Герт орталыға чыхыр. О, өз гызындан үз
дөндәрир вә она силлә вурур. Саринин гәлбиндә
атасына вә үмумијјәтлә мүстәмләкәчиләрә гаршы

нифрэт һисси ојаныр. Бәстәкар Саринин бу вәзи-
 јәтини мулатларын нифрәт долу горхусу илә
 тәрәннүм едир. Ленни илә Герт арасында мүбариз-
 зә гызышыр. Бураја кәлиб чыхан Фаннинин ишә
 гарышмасы Леннини хилас едир. Бу гыз алчаг
 саһибкар Гертти бычагла өлдүрүр. Вәһшиләшән
 ағлар Вилчон вә Смити чағырыб, бир-бирини
 севән ики кәнчи дөрд бир тәрәфдән аралыға алыр-
 лар. Леннини вә Сарини аловланан тонгала атыр-
 лар. Онларын јаныб мәһв олмасы дәгигәләриндә
 оркестр кур сәсләнир, тәбиәт өзү матәм тутуб
 онларын һалына ағлајыр. Фачнәли мәһәббәт мөв-
 зусу гүввәтли вә кур сәсләнир. Бу мусиги зора-
 кылыға гаршы нифрәт ојадыр. Сари вә Ленни
 мәһв олурлар. Лакин онларын мәһәббәти өлүмдән
 дә гүдрәтлидир. Јүксәк севкинин лирик мелодијасы
 оркестрдә аһәстә-аһәстә ешидилир.

Үчүнчү шәкил. Кәнддә тонгал алов-
 ланыр. Адамлар дөврәјә алынмышлар. Леннинин
 анасы јердә голларыны ачыб оғлунун үст палта-
 рыны дөшүнә басмышдыр. Оркестрин матәм муси-
 гисиндә дәрин гәм вә гүссә дујулур...

Кур мусиги аләтләринин фонунда шикајәтедичи
 мелодија һәзин налә, халгын көз јашы вә кәдәри
 тә’сирини ојадыр. Ваиз аллаһа ибадәт етмәјә ча-
 гырыр вә халг итаәткар бир һалда диз чөкүр.
 Мако өз күчлү вә вүгарлы симасы илә көрүнүр.
 „Тәләбә маһнысы“ учалыр. Лакин бу маһны өз
 әввәлки никбин руһуну итирмишдир. Мако матәм
 сахлајан адамлара мүрачиәт едир: „Гој, инсанлара
 сәадәт кәтирән вә бунун уғрунда мүбаризә едәрәк
 һәлак оланлары јадда сахласынлар... Онлар севи-
 рдиләр... Будур, онларын күнаһы... Ваиз, диз чөк-
 мәк, аллаһа јалвармаг аздыр... Фәалијјәт көстәр-
 мәк лазымдыр. Бах, чыхыш јолу будур!“. Мако

10-чу мис.

мүбаризәјә чағырыр. Мусигидә кин вә гәзәб
 мелодијасы башланыр вә тәдричән кенишләнир.
 Шиддәтли, гәһрәманлыг јүрүшү мелодијасында
 интонасија е’тибарилә велда мелодијасындан доған
 амансызлыг вар (10-чу мисал). Бу мелодија тәд-
 ричән кенишләнир, гүввәтләнир, јүксәлир, бөјүк
 гүввә илә сәсләнир. Мулатлар вә гаралар әл-әлә
 вериб халгын хошбәхтлији уғрунда мүбаризәјә
 кедирләр. Һеч бир гүввә бу күчлү ахыны дајан-
 дырмаға гадир дејилдир.

* *
 *

Гара Гарајевин һәр ики балети истәр өлкәмиз-
 дә, истәрсә онун харичиндә бөјүк шөһрәт газан-
 мышдыр. Бу балетләрдән һәр биринин сәһнә

тәчәссүмүндә онлары илк дәфә тамашаја гојан театрларың хидмәти бөјүклүр.

„Једди көзәл“ балетини М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрында балетмејстер П. Гусев тамашаја гојмушдур; үмуми мәсләһәт вә ајры-ајры рәгсләрини гурулушу Г. Алмасзадәниндир. Тамаша дирижор К. Абдуллајев тәрәфиндән һазырланмыш, онун рәнкарәнк бәдши тәртибатыны рәссам Ф. Гусак вә Ә. Алмасзадә вермишләр. Тамашада Ајишә ролунда Г. Алмасзадә вә Л. Вәкилова жүксәк ифачылыг мәһарәти көстәрмишләр. Бәһрамың психоложи чәһәтдән мүрәккәб ролунда Ј. Кузнетсов вә К. Баташов мүвәффәгијјәтлә чыхыш етмишләр; Баташов ејни заманда Мәнзәрини парлаг, икид образыны јаратмышдыр. Урвантсевни јаратдыгы Вәзир образы јадда галыр. Једди көзәлни тәбии образларыны Л. Хороманскаја (һинд көзәли), Е. Зелмановскаја (Бизанс көзәли), Т. Јаковлева (Славјан көзәли), М. Јелизова (Чин көзәли) вә Р. Ахундова (көзәлләр көзәли), В. Рыжова (Мәғриб көзәли) чанландырырлар.

„Једди көзәл“ тамашасы Азәрбајчаның мусиги һәјатында бөјүк һадисә олду. Јерли вә мәркәзи мәтбуатдакы сајсыз-һесабысыз рәјләр буну сүбүт едир.

1953-чү илин нојабрында „Једди көзәл“ балетини П. Гусев Ленинград Дөвләт Малы Опера вә Балет Театрында (рәссам С. Вирсаладзе, дирижор Е. Грикуров) олдугча мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојмушдур. 1954-чү илдә „Једди көзәл“ Саратовда, Льовда, сонра Дашкәндә, Кујбышевдә, Кијевдә, Новосибирскдә тамашаја гојулмушдур. „Једди көзәл“ Чехословакијада да көстәрилмишдир. 1959-чү илдә Сметана адына Прага милли театрында илк тамашасы олмушдур.

1959-чү илин март ајында Бақыда балетини јени мусиги сәһнә редаксијасының илк онкүнлүк тамашалары бөјүк мүвәффәгијјәтлә кечмишдир. Әввәлләрдә олдуғу кими, балетини гурулушчу балетмејстери јенә дә П. Гусев иди. Јени гурулушта тамашаның бәдши тәртибаты рәссам В. Доррердир. Тамашаның жүксәк мусиги сәвијјәсиндә коллектив дирижор Нијазијә миннәтдардыр. Әсас партијаларда Л. Вәкилова вә Р. Ахундова (Ајишә), К. Баташов вә М. Мәммәдов (Мәнзәр), Н. Краковски (Бәһрам), М. Ахундов вә А. Урвантсов (Вәзир), Р. Ахундова (Көзәлләр көзәли), Р. Измајлова (һинд көзәли), Е. Алмазова (Бизанс көзәли), Ј. Бутунина (Хорәзм көзәли), Л. Мәммәдова (Мәғриб көзәли), Т. Јаковлева (Славјан көзәли), Л. Јегорова (Чин көзәли) чыхыш етмишләр.

1969-чү илдә балетини сонунчу редаксија тамашасыны П. Гусев (балетмејстер), В. Плахова вә Н. Кириллова (рәссамлар), Р. Абдуллајев (дирижор) тәртиб етмишләр. Ајишә ролуну Т. Ширәлијева мүвәффәгијјәтлә ојнамышды. Бу ролу Н. Путинова да һазырламышды. Мәнзәр ролунда М. Мәммәдов вә Д. Гачыјев, Бәһрам ролунда—М. Гавриков вә В. Плетнев, Вәзир ролунда—К. Баташов чыхыш етмишләр. Једди көзәлләрни образларыны Т. Мәммәдова (һинд көзәли), Ј. Әликишизадә (Бизанс көзәли), Н. Муравјева (Хорәзм көзәли), Ч. Бабајева (Славјан көзәли), Л. Павли (Мәғриб көзәли), Л. Јегорова (Чин көзәли), Р. Ахундова вә Р. Измајлова (Көзәлләр көзәли) јаратмышлар.

Һәмин редаксијада балет 1969-чү илдә Парисдә балет сәнәтиниң бејнәлхалг фестивалында көстәрилмишдир.

„Илдырымлы јолларла“ балетинин јаранмасында С. М. Киров адына Ленинград Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрынын хидмәти бөјүкдүр. Балетин гурулушчу балетмејстери К. Серкејев, дирижору Е. Грикуров, рәссамы В. Доррердир. Эсас партијаларда Н. Дудинскаја вә О. Моисејева (Сари), К. Серкејев вә П. Бригвадзе (Ленни), И. Белски вә В. Фидлер (Мако) чыхыш етмишләр.

Һәмин вахтдан бир ил сонра „Илдырымлы јолларла“ балети ССРИ Бөјүк Театрында ејни гурулуш вә бәдии тәртибатда (дирижор Ј. Светлановдур) тамашаја гојулмушдур.

1960-чы илин нојабр ајында бакылылар да „Илдырымлы јолларла“ балети илә таныш олдулар. Бу балетин М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Академик Опера вә Балет Театрында тамашаја гојулмасы (гурулуш К. Серкејевиндир, бәдии тәртибат В. Доррериндир, мусиги рәһбәри дирижор Нијазидир) республиканын мәдәни һәјатында көркәмли һадисә олду.

Балетдә Л. Вәкилова Саринин фүсункар образыны јаратды, М. Мәммәдов Ленни ролунда мүвәффәғијјәтлә чыхыш етди, Мако ролунда К. Баташов тамашачыларын рәғбәтини газанды; М. Јелизова Леннинин анасынын тә’сирли образыны јаратды, Р. Ахундова вә Р. Измајлова Фанни ролунда исте’дадларыны нүмајиш етдирдиләр.

„Илдырымлы јолларла“ балети Совет Иттифагынын бир чоҳ шәһәрләриндә (Газан, Минск, Кијев, Донетск, Уфа, Петрозаводск, Таллин, Кишинјов, Дүшәнбә, Фрунзе) бөјүк мүвәффәғијјәт газаныр.

„Илдырымлы јолларла“ хәричи өлкәләрдән Болгарыстанда (Варна), Чехословакијада (Брно, Братислава), Румынијада (Бухарест) тамашаја гојулмушдур.

1963-чү илин февралында Ленинград Малы Опера Театрынын Бирләшмиш Әрәб Республикасында гастролу күнләриндә балет Гаһирәдә мүвәффәғијјәтлә көстәрилмишдир.

Идејача гүввәтли, дәрин мәзмунлу, сәнәткарлыг чәһәтдән тәкмил олан бу көркәмли әсәри үчүн Гара Әбүлфәз оғлу Гарајев 1967-чи илдә јүксәк мұкафата—Ленин мұкафатына лајиг көрүлмүшдүр.

МҮНДӘРМЧАТ

„Җедди көзәл“	5
Балетин мәзмуну	13
„Илдырымлы јолларга“	29
Балетин мәзмуну	39

Нәшријјат редактору	<i>Ә. Новрузова</i>
Бәдни редактору	<i>Ф. Сәфәров</i>
Техники редактору	<i>Т. Исмајылов</i>
Корректору	<i>М. Дөвләтова</i>

Чапа имзаланмыш 31/VIII 1970-чи ил. Кағыз фарматы
70×108^{1/32}. Кағыз вәрәги 0,94. Чап вәрәги 2,57. һес.-нәшриј-
јат вәрәги 2,33. ФГ 03300. Сифариш 4.
Тираж 1000. Гијмәти 20 гәп.

„Елм“ нәшријјатынын мәтбәәси.
Бакы, Нәриманов проспекти, 31.

177-121353

20 гэл.